

JUOZAS TUMAS VAIŽGANTAS - INTEGRALINIS REALISTAS

Rašytojas kunigas Juozas Tumas Vaižgantas (1869-1933) po jo mirties buvo palyd tas gana gausi kritikos vertinim . Tarp j svarbiausi buvo dvi knygos : Aleksandro Merkelio *Juozas Tumas Vaižgantas* (1934), kur buvo duota daug medžiagos rašytojo biografijai, ir Juozo Ambrazeviiaus *Vaižgantas* (1936), kur buvo nagrinama rašytojo k ryba. Tai jau jos charakteristikai buvo svarbus ir V. Mykolaičio-Putino straipsnis *Juozas Tumas-Vaižgantas*¹. Šie visi kritikai kun. J. Tumas Vaižgant mylėjo ir j gerbėd l jo budo gerų ypatybi bei d l jo nuopeln lietuvi kulturai. Jiems visiems neseniai mirs rašytojas dar tebešviet savo moraline šviesa, kuri daugiau ar mažiau kliud kritiškam žvilgsniui išanalizuoti Vaižganto žodink ryb bei j tinkamai charakterizuoti.

Tod l V. Mykolaitis-Putinas, pasikliaudamas paties Vaižganto žodžiais, j vadino savotišku romantiku, o J. Ambrazeviiaus j buvo link s charakterizuoti kaip barokin rašytoj . Tai jau šie k ryb aptariantieji vardai literatros istorijoje Vaižgantui neprigijo. V liau marksistini užmoj kritikai (pavyzdžiui, V. Zaborskaitis, V. Galinis) Vaižgant m vadinti realistiniu rašytoju, nors ir netelpianiu kritinio realizmo r muose. Taigi, kas buvo Tumas Vaižgantas kaip k r jas — romantikas, realistas, ar kuris kitas, — dar reikia išspr sti. Kritiškesnio sprendimo taip pat laukia V. Mykolaičio nuo 1929 met apyvart paleista tez apie « šviesi j Vaižganto k ryb », nes, j giliau paanalizavus, ji pasirodo toli gražu ne tokia šviesi, kaip man Mykolaitis.

Tai jau ši jo tez atrodo labiausiai prigijusi tarp kritik bei literatros istorik . Jai su mažais rezervais pritar J. Ambrazeviiaus ir v liau J. Naujokaitis. J palaiko net marksistini paži r asmens, kurie pagal savo teorij nesocialistiniuose rašytojuose dažniausiai

---

¹ Žr. *Naujoji lietuvi literat ra*, Kaunas 1936, 382-410 psl.

nori matyti prieštaravimus gyvenime, ribotumus pasaul ži roje ir kitokias neigiamybes bei tamsybes. Vaižganto k ryboje jie to mažiau- siai ieško, o kartais, atrodo, stengiasi nepasteb ti joje tamsi d mi , kad tik pasilikti prie V. Mykolai io-Putino paži ros. Šitaip elgiasi A. Vaitiek nien . Kad ir sugalvodama Vaižgantui neb tus kar- t lius ir skausmus nepriklausomos Lietuvos laikais ar gyvenimo pabai- goje, ji vis d lto palaiko V. Mykolai io tez rašydama: «Vaižganto pasaul vaizdis k ryboje išliko šviesus, daug kuo artimas *Pragiedru- liams*»². Bet ar iš tikro šitaip buvo, reikia dar kart patikrinti.

Žvil gsnis asmen

Charakterizuoti J. Tum Vaižgant kaip rašytoj vienu ar dviem atžvilgiais n ra lengva tod l, kad jo veikla buvo sud tinga ir daugia- lyp . Antai, J. Ambrazevi ius savo monografijoje apie Vaižgant pradžioje nurod nemaža kult ros sri i , kuriose per savo gyvenim pasireišk anas žymus Lietuvos vyras. B tent, Vaižgantas yra buv s politikas, visuomenininkas, kalb tojas, pamokslininkas, publicistas, redaktorius, etnologas, literat ros istorikas, kritikas, profesorius, feljetonistas, beletristas, dramaturgas, vert jas. Taigi pasakytume, kad Tumas Vaižgantas buvo devyndarbis, pasireišk s nevienodai vairiose kult ros srityse, vienuer d l gimto talento, kitur d l gyvo temperamento, tre iur d l reikalo ir pareigos.

Šitok vair darb kunig Tum dažnai kurst du svarb s vidaus balsai — visuomenin pareiga ir t vyn s meil , o jas abi kv pdavo aukštesnis (dvasinis) polinkis — krikš ioniškoji meil žmon ms ir visokiems geriems bei pozityviems reiškiniams, nes m s rašytojas juk buvo žmogus, lietuvis ir krikš ionis kunigas. Šie trys atžvilgiai Tumo Vaižganto asmenyje buvo sutap neatskiriamai.

Sakysim, rašytojas myl jo Lietuvos gamt ir j noriai vaizdavo d l to, kad jis apskritai buvo jautrus gamtos gyvybei ir grožiui. Š jausm sukonkretino, padar lyg ap iuopiam tos vietos, kur Tumas gim ir augo. Tod l jam labiausiai prie širdies buvo rytini Aukštai- i gamta. Apie Šventosios apylinki grož jis negal davo svajoti ramia širdimi. « Gražus tai kraštas, tie pašven iai, — rašo Vaižgan- tas, — dainomis apdainuotas, Baranausko pagarsintas, mano sva- jon , mano poetiškumo šaltinis. Kuo pat mažens aš negal davau sulaikyti širdies plakimo, ligi tik atsitikdavo vykti pašven ius »³.

² A. Vaitiek nien , *J. Tumas-Vaižgantas ir jo «Pragiedruliai»*, žr. Vaižgant as, *Pragiedruliai*, II t., Vilnius 1969, 341 psl.

³ Vaižgant as, *Rinktiniai raštai*, II t., Vilnius 1957, 400 psl.

O gimtojo Malaiši kaimo žmonės ir gamtos paminklai, apie kuriuos padavimai siek Mindaugo laiką, formavo būsimo rašytojo sielą.

« Aš čia gyvenau gamtos padavimų spūdžiais ir taiki žmonių meile, — rašo Tumas. — Tie veiksniai sudarė mano sielą, jais ir tegaliu save aiškinti »⁴.

Žinoma, galima būtų sakyti, pradėdant jį nuo gamtos, tai jau gamta jį nesibaigia. Jis aukštesnį laipsnį pakelia žmonių. O Tumo Vaižganto meilė tilpo ne tik Lietuvos žmonėms su savo dorybėmis bei ydomis, bet ir Lietuvos praeitis su jos kultūriniais pavidalais, ir jos dabartiniai vargai bei viltys. Apie tai rašytojas yra šitaip vaizdžiai išsitaręs: « Kone nuo pat lopšio ir iki pasenusio lazdos aš nieko tiek konkrečiai nemylėjau, deju, nei paties Pono Dievo, prisipažįstu, nors ir be to prisipažinimo visiems aišku, kiek slieko širdžiai tave, po kuria aš štai jau septintą dešimt metų landžioju. Man viena tebuvo tikrai skanu ir malonu — eploti kad ir nešvaru, bet tik tautinį iulpiuką. Vyžota, lopyta mano Lietuva, bet — mano! Lininiai, arielkininkai, mėsūjai, dažnai padliciai tie lietuviai, bet — mano broliai! Lietuvos istorija tedav mums legendos, o kultūra paliko mums patiemis po pusę tūkstantio metų inicijuoti, bet ta istorija — mano»⁵.

Kadangi tautinį kultūrą regimu būdu teatskleidžia konkretūs civilizacijos reiškiniai, todėl Vaižgantui buvo brangi kiekviena etnografinė liekana, todėl jis jas renka, jomis džiaugiasi, jas aprašinėja, jis pats dirba virose kultūros srityse ir ragina kitus dirbti bei kurti. Ieškodamas ir rankiodamas lietuviškos kultūros «deimantus», Vaižgantas palaikydavo jaunos rašytojus bei juos gindavo nuo griežtų kritikų puolimų, nes pradėdant poeto nestiprus kritikas vis tiek jam atrodė kaip keli pozityvūs lašai lietuvių kultūrai. «Kinkdamas ir populiarendamas turtingą ir savitą liaudies kūrybą, — rašo Aldona Vaitiekienė straipsnyje apie «*Deimantus*» *ieškotojų*, — Vaižgantas norėjo rodyti, kad tauta, sukūrusi tiek dvasines vertybes, turi teisę savarankiškai gyventi. Tai buvo vienas lietuvių nacionalinio judėjimo idėjinių postulatų, kurį visa savo veikla gynė Vaižgantas»⁶.

Siekdamas lietuvių tautai kultūrinio individualumo ir politinio savarankiškumo, Tumas Vaižgantas buvo visuomenininkas plačiausia

⁴ Ten pat, 403 psl.

⁵ Vaižgantas, *Raštai*, IX t., Cituota iš V. Mykolaitis, *Naujoji lietuvių literatūra*, Kaunas 1936, 409 psl.

⁶ A. Vaitiekienė, «*Deimantus*» *ieškotojas*, žr. *Kultūros Barai*, Vilnius 1969 m. 8 nr., 44 psl.

prasme. Jis jo visur, kur tik buvo kvieiamas, dirbo kultūrinis darbus tokiais, kokie tam tikru momentu ir tam tikromis aplinkybėmis atrodė reikalingi žmoniai gerovei ir lietuvių tautos laisvei. « Ir tapau savosios, lietuviškos visuomenės tarnas, — rašė Vaižgantas; — ne, dar daugiau — jos vergas, dėl jos metėtais nebeįmatysiu, kaip skaisti saulutė šviečia ir džiugina. Kur tik kas man liepė eiti, jau neatsiklausdamas, kas jam galiojo man liepti, bet tik visuomenės labui. Jau, dirbau be atodairos, laiku nesumetysiu, ar aš tam kvalifikuotas »⁷.

Tačiau šitoks didelis atsidavimas lietuvių visuomenės reikalams būtų buvęs neįmanomas be gilaus pareigos jausmo, kurį Vaižgantui nesąmoningai ir sąmoningai diktavo žmoniai, beveik prilygstanti krikščioniškai artimo meilei. Jos sąmonė buvo radusi sau palankių dirbė Juozo Tumo prigimtyje, jį buvo išvysčiusi meilė, jo tėvų bei seselių aplinka ir pagaliau sąmoningai savyje jį buvo ugdyti, jis pats, ruošdamasis tapti katalikų kunigu ir šitaip veikdamas tarp žmonių. Mylėdamas visus, ypač savo tautiečius, Vaižgantas buvo jiems tolerantiškas, nes meilė daug ką pakenčia ir daug ką atleidžia. Tiesa, savo impulsyvaus temperamento pastūmamas, Vaižgantas ne kartą supykdamas, užsidegdamas kaip žarija ir išsibardavo, bet, pastebėjęs savo klaidą ar netaktą, tai stengdavosi atitaisyti.

Todėl žvelgdama kunigo Tumo aukštą dorovą, A. Vaitiekienė rašė: « Vaižgantas per savo aktyvų gyvenimą ne kartą blaškėsi, klydo, karščiau įvairius peikdamas, o kitus galbūt saikiai išgirdamas, bet niekad nepažeidė žmogui, juoba menininkui, privalomo moralinio statymo ir išliko beslygiškai sąžiningas, nesavanaudis, jau iš atsakomybės už savo veiksmus ir pareigas visuomenei »⁸. Jis gal dar reiktų pridurti, kad Tumas Vaižgantas jausdamas pareigą išpažinti savo silpnybes ir dėl jų nusizeminti. Tai galima pastebėti jo publicistiniuose straipsniuose. Ten smerkdamas koki nors viešai pasireikšusi negerovą, jis prisipažindavo savo tūpa silpnybę ar klaidą; jį apgailėdamas, jis kviesdavo kitus drauge taisyti. Tai būdavo nuoširdaus krikščioniškos elgesys. Ne be reikalo juk Vaižgantas buvo šv. Pranciškaus ordino narys.

Kun. Juozas Tumas būtų galima pavadinti ir integraliniu krikščioniu, arba plačiosios krikščionybės atstovu, nes jo veiksmus dažnai nulemdavo ne juridiniai nuostatai ar organizacinės etiketės, bet

⁷ Vaižgantas, *Raštai*, IX t., cituota: V. Mykolasaitis, *Naujoji lietuvių literatūra*, Kaunas 1936, 409 psl.

⁸ A. Vaitiekienė, «*Deimantų iukų ieškotojas*», žr. *Kultūros Barai*, 1969 m. 8 nr. 43 psl.

meil žmonėms ir visam tam, kas gera ir pozityvu. Jis pats tai vykdė žodžiu ir raštu, darbu ir pavyzdžiu, stengdamasis šitaip tarnauti savo broliams lietuviams, juos telkdamas susipratusi, vieningai, darni ir pažangi visuomenė. Jis pirmiausia žinojo ne kas nuo ko skiria, bet kas jungia.

Todėl kun. J. Tumas kurį laiką su Vinco Kudirkos liberaliniu *Varpu*, nes jo programoje jis matė nemažą punktą naudingą rusų caro engiamai Lietuvai. Nepatenkintas *Apžvalgos* laikraščio aštriais puolimais prieš *Varpą*, jis steigė *Tvyns Sargo* laikraštį, kad šis surastų bendrą kalbą su *Varpu*. Nors tarp šio žurnalo bendradarbių pasitaikydavo «cicilik» ir bedievi, tačiau Vaižgantui pirmiausia jie buvo žmonės ir broliai lietuviai, kuriuos reikia mylėti ir kiek galima bendrai dirbti visos Lietuvos gerovei. Antai, per 1905 metų Rusijos revoliuciją J. Tumas kurį laiką pas save slapta nuo policijos socialdemokratų, jau tapusių bolševikais, Vincą Mickevičių - Kapsuką, nes matė šio vyro nesavanaudišką atsidavimą savo idėjoms ir suprato, kad per revoliucionierius siekiamas laisvės Rusijoje bus taip pat laimėta laisvė Lietuvai. Todėl ir Didžiąjame Vilniaus seime Tumas Vaižgantas pritarė nekruvinos revoliucijos miniai ir pats ją vykdė savo valsiu.

Dabar komunistai dažnai prikiša Vaižgantui, kad nuo bendro darbo su A. Smetona *Vilties* laikraštyje (1907-1911) jis pasidarė tautininkas ir vėliau laisvoje Lietuvoje nuo 1926 m. palaikė A. Smetonos autoritetinį režimą. Bet šitaip jis elgėsi, išeidamas iš tos pačios savo meilės žmonėms ir vieningai Lietuvai. Iš *Vilties* redagavimo laikų Vaižgantas buvo pažinęs A. Smetoną kaip darbštų, šviesų, gąbų lietuvių kataliką, siekiant tautininkų vienybės, taip reikalingos Lietuvai, gyvenančiai tarp didelių imperialistinių kaimynų. Todėl jis nelaukė didelės blogybės, kai anas patriotas tautininkų vienybės nuo 1926 m. mėgė suprasti kaip pritarimą tautininkų partijai ir šitokį pritarimą pradėjo vykdyti politiniais prievartos priemonėmis. Be abejojimo, J. Tumui tai nebuvo malonu; bet, antra vertus, jis žinojo, kad net tobuliausia valstybinė santvarka neapsieina be policijos, teismų ir kalėjimų. Jis daug ką atleido tautininkų autoritetinei santvarkai, nes ji, kad ir kai kuriomis netinkamomis priemonėmis, stengėsi realizuoti vieningą Lietuvą — tai idealus, kokiam Vaižgantas buvo daug dirbęs ir kentėjęs nuo jaunystės dienų⁹.

---

⁹ Tačiau gyvenimo pabaigoje Tumui-Vaižgantui teko nusivilti: J. Aistis, *Kanauninkas Juozas Tumas Vaižgantas*, žr. L. K. M. Akademijos *Suvažiavimo Darbai*, VIII t., Roma 1974, 49 psl.

Kaip rašytojas suprato savo visuomenines pareigas autoritetin s santvarkos metais, gerai yra pailiustrav s komunistuojantis rašytojas A. Venclova. Kai jis nu jo Vaižganto prašyti, kad šis pasirašyt po raštu, kuriuo buvo prašomas Lietuvos respublikos prezidentas paleisti iš kal jimo literat ros kritik Kost Korsak , kuris ten buvo kalinamas d l komunistin s veiklos, — išklaus s reikal , rašytojas sušuk s : « Kad paleist bolševik ?... J reik sušaudyt ! Bolševikus šaudyt, panie ! » Toliau Vaižgantas Venclovai kalb j s : « Bra , kas laiko rankose valdži , tas turi šaudyt. Kitaip neišsilaikysi [...] Ne, žinai, nesirašysiu. Aš tautininkas. Taip? Aišku? » Ta iau šis kategoriškas atsisakymas netrukus pasibaig visai kita gaida — Tumas pasižad jo kit pasirašyt prašym pats nunešti prezidentui A. Smetonai ^{10 11}.

Šitoks elgesys yra labai charakteringas Vaižgantui kaip tautininkui ir krikš ioniui. Šaukdamas « sušaudyti », jis gyn Lietuvos valstyb , nes ji jam buvo brangi kaip vis susipratusi lietuvi ilgos kovos vaisius, kur bolševikai neig , nor dami sugriauti. Ta iau pasvarst s, jis tuojuo pamat , kad kal jime nyksta jaunas ir gabus lietuvis, patek s pas komunistus, gal b t, d l jaunyst s karštos širdies. Tod l reikia jo pasigail ti. Ir Vaižgantas pažada pats malon s prašym nunešti prezidentui. Šitaip meil nepaž stamam asmeniui laim jo prieš meil savo statytai Lietuvai. K. Korsakas buvo paleistas, o po daugelio met A. Venclova, rašydamas vad *Pragiedruliams*, pasak apie Vaižgant : « Mes, t laik jaunieji rašytojai, nek sdami reakcin s santvarkos, kartais piktindavom s jo politin mis simpatijomis ir akcija, bet negal jome negerbti šito domaas asmens, kuris pirmiausia imponavo ir žav jo kaip didelis rašytojas, neabejotinas literat ros autoritetas ir — labai geras žmogus »¹¹.

Šitaip apie Tum Vaižgant gal jo pasakyti kiekvienas, kas j pažino, ypa jauni rašytojai. Iš meil s jiems jis kartais nusileisdavo iki j kaprizing fantazij , jei tik šios tur davo graži intencij . Šituo atžvilgiu gana charakteringos buvo poeto Petro Vai i no sutuoktuv s, kaip jas nupasakojo jo žmona T. Vai i nien . B tent, kaip vienas žymiausi saul s daini lietuvi lyrikoje, P. Vai i nas, simyl j s Tef Drag nait ir pasiryž s j vesti, panoro susituokti per pat saul s patek jim . Tai b t taip simboliška jo k rybai ir naujam gyvenimui šeimoje ! Abejodamas, ar kuris nors kitas kunigas sutikt

¹⁰ A. Venclova, žr., *Kult ra*, Šiauliai 1933, 296-297 psl., cit. J. Ambrasevi ius, *Jakšto ir Vaižganto jungas*, žr. *Suvažiavimo darbai*, III t., Kaunas 1939, 239-240, psl.

¹¹ A. Venclova, *Kelias mintys apie «Pragiedrulius»*, žr. Vaižgant as, *Pragiedruliai*, It., Vilnius 1969, 6 psl.

prisiderinti prie šitoki estetini jaunojo nor , P. Vai i nas kreip si kunig Tum . Šis suprato jaunojo poeto ir jo sužad tin s simboliškai estetinius motyvus — j moteryst s priesaik pri m ir j palaimino anksti ryt , saulei tekant. Tai beveik juokinga smulkmena, bet žmogiška ir graži. Ji liudija, iki kokio laipsnio nueidavo Tumo Vaižganto konkreti pagalba net tada, kai ji neatrod b tina.

Ta iau savo pagalbos nepašykšt jo Vaižgantas n kitiems Lietuvos gyventoj sluoksniams. Jo patarnavimais gausiai naudojosi kaimie iai, kai jis vikaravo vairiose parapijose, bet dar gausiau j teko miestie iams, ypa kai kun. Tumas rektoriavo Vytauto bažny ioje Kaune. Prisimindamas šituos laikus rašytojas Aug. Gričius liudija : « Daug kaunie i giliai tik jo : jei tuoks Vaižgantas, tai santuoka bus tikrai tvirta ir giedri; jei Vaižgantas krikštys k dik , tai jo visas gyvenimas bus šviesus ir laimingas »¹². Ir eidavo žmon s pas Vaižgant ne tik tuoktis ir krikštyti: jie vargindavo j vairiausiai reikalais. Kas tik neidavo pas j patarim , užtarim , pagalbos, protekcijos ! Labai daug kas eidavo pas j skolintis pinig » , liudija A. Gričius. Negal damas nuo skolinink vizit apsiginti, Vaižgantas prie savo buto dur kartais iškabindavo popieriaus lap su užrašu : « ia ne bankas. Pinig neskolinu». Ta iau net šitoks skelbimas kunigo Tumo neapsaugodavo nuo suk i ¹³.

Krikš ionyb s kv pta visokio g rio meil , lietuviškas patriotizmas ir platus visuomeniškumas, atremti guv temperament ir nušviesti inteligencijos bei humoro, sudar Tumo Vaižganto asmenyb je organin visum . Šitoji turtinga ir spalvinga asmenyb , skleisdama aplink moralin švies , trauk save žmoni širdis, jungdama bei stiprindama lietuvi taut . Daug šitos šviesos teko vairiems Vaižganto k riniams, kur ji buvo virtusi estetinė vertybe, apsireikšdama vairiai pagal tai, k k rinys vaizduoja ir koku gyvenimo laikotarpiu rašytojas j paleido pasaul . Vienur ta moralin ir estetin šviesa dominuoja, kitur nežinia ko daugiau, šviesos ar šeš li , tre iur d mi , šeš li ir tamsos susitelkia tiek, kad šviesos belieka tik atšvais-t s kažin kur ten akira io pakraštyje.

Atrodo, kad šito vairaus santykio tarp šviesos ir tamsos Vaižganto k ryboje nepasteb jo V. Mykolaitis-Putinas, 1929 metais rašydamas savo straipsn vardu *Šviesioji Vaižganto k ryba*. Šitoje *D dži ir d dieni* žangoje, kuri buvo skirta kunigo J. Tumo 60-ties met sukak iai pamin ti, V. Mykolaitis raš :

¹² A. Gričius, *Vaižgantas, koki esu mat s*, žr. *Kult ros Barai*, Vilnius, 1969 m. 8 nr., 39-50 psl.

¹³ Ten pat, 50 psl.

« Pavartykime Vaižganto raštus ir tuoj pamatysime, kad jis, kaip beletristas, ypatingai m gsta vaizduoti gyvenim iš teigiamos, šviesiosios pus s : dorus, šviesius žmones, darb , sveikat ir džiaugs- m , kult rinan ius veiksnius, teigiam sias lietuvio, ypa kaimie io, b do savybes ir net giedri , pro optimistišk temperament regim gamt ir peizaž . Žodžiu, Vaižgantas kritikas ir beletristas ieško gyvenime ' deiman iuk ', jais g risi, jais su kitais dalinasi, juos ugdo, jais m s tautin kult r aukl ja »¹⁴.

Pabr ždamas ši šviesi j Vaižganto k rybos pus , V. Mykolaitis-Putinas nurod , kad Tumas nebuvo grynas estetas savo dai- liuosiuose raštuose, bet taip pat nor jo b ti vaizdingu mokytoju, ger pavyzdži tiek ju, nes g ris ir grožis jam buvo vienas antr papildan ios vertyb s. « Keldamas šviesi sias lietuviškos dvasios ir kaimo gyvenimo puses, — raš V. Mykolaitis, — Vaižgantas nori ir pat gyvenim taisyti, tobulinti, šviesti, kad kaime dingt tas skurdas, ankštumas ir juodumas, kuris temd jaunojo Juozo Tumo jaunyst . Reikia apie tai rašyti, kad puošt ir kult rint kaim — vis tiek, iš kur tas grožis ir kult rinimas, eit , ar iš kaimie io l šnos, ar iš dvarinink r m . Taigi, jei Vaižganto k ryb d l jos idealizmo b t galima pavadinti savotiška romantika, tai, pasak paties Vaižganto, ji esanti šviesi, praktiška romantika — ir tik joje es s išganymas »¹⁵.

Šitok perd m švies Vaižganto k rybos vertinim galima paaiškinti trimis aplinkyb mis. Viena, V. Mykolaitis š vertinam j straipsn raš kunigo J. Tumo 60 met sukak iai, kitaip tariant, tokia proga, kada netiko kalb ti ko nors nemalonaus sukaktuvininkui. Antra, Vaižgant tada V. Mykolaitis ži r jo ne tik kaip rašytoj , bet taip pat kaip gerbiam asmen bei koleg , iš kurio pats buvo patyr s moralin s paramos tuo laiku, kai beveik niekam kitam negal jo atskleisti savo asmenin s kunigo ir poeto dramos ¹⁶. Tre ia, kai Putinas raš an sukaktuvin straipsn, dar nebuvo paskelbtos pa ios tamsiausios Vaižganto apysakos tokios, kaip *Išgama* (1929), *Nebilyš* (1930), *Žemai i Robinzonas* (1932).

Bet jau atrodo nebesuprantama, kad savo sukaktuvinio straipsnio teiginius apie *šviesi j Vaižganto k ryb* V. Mykolaitis-Putinas beveik žodis žodin pakartojo savo *Naujojoje lietuvi literat roje* ¹⁷, kuri buvo išspausdinta trejiems metams praslinkus po Juozo Tumo

¹⁴ Tumas-Vaižgant as, *D d s ir d dien s*, Kassel-Mattenberg 1949, 11-12 psl.

¹⁵ Ten pat, 13 psl.

¹⁶ V. Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, X t., Vilnius 1969, 754 psl.

¹⁷ V. Mykolaitis-Putinas, *Naujoji lietuvi literat ra*, Kaunas 1936, 390 psl.

mirties, kai jau laikrašiuose buvo paskelbtos anos tamsiosios rašytojo apysakos. J. Ambrazevius tada elgėsi šiek tiek kitaip. Kad ir pasilikdamas buvusio savo profesoriaus takoje, J. Ambrazevius savo *Vaižganto* (1936) studijoje jau matė tamsos dviejuose Vaižganto kūriniuose. Dėl *Šėimos vėži* (1929) šis kritikas jau buvo pastebėjęs, kad Vaižgantas «ten šeimos klausimui sprendžia ne pragiedrulius rankiodamas, bet dmes ir šešlius»¹⁸. O apie *D dži ir d dieni* apysaką (1921) J. Ambrazevius rašė: «Tiesa, Vaižgantas mato gyvenime ir dmi. Net savo "d dži ir d dieni" gyvenimui buvo pavadinęs liudną pasaką»¹⁹. Tačiau kritikas toliau nurodė, tamsiuosius Vaižganto kūrinius nesigilino. Kaip V. Mykolaitis-Putinas jis taip pat nekreipė dėmesio ne vien dramatiškiausi ir tamsiausi Vaižganto apysakai *Nebyl*.

Pavartodami genetinį metodą geriau pažinti Vaižganto talento raidai, tiekdami literatūros vyrai kažin kodėl taip pat atsisakė metodo pritaikyti Vaižganto beletristikos kūriniams, kurie tikriausiai išliko lietuvių literatūroje net tada, kai jo publicistika, feljetonai, scenos vaidai ir net literatūros istorijos tyrinėjimai bus pamiršti. Tuo tarpu Vaižgantui, tam visuomeninio gyvenimo barometru, kaip jis buvo charakterizuojamas, jam tebegyvenant, genetinis metodas taikytinas iki paskutinio beletristikos rašytojo. Kadangi kun. J. Tumo gyvenimas buvo glaudžiai sutapsu su lietuvių tautos raida, todėl jį stipriai veikė jo mintis, jo nuotaikas, jo rašomą beletristiką. O toje Lietuvos raidoje savos valstybės atstatymas 1918-1920 metais buvo kapitalinis reikšmingas vykis visiems lietuvių rašytojams.

Vaižgantui tie metai buvo savotiška gyvenimo viršūnė, nes prieš ir po šitų metų rašytojas dirbo nevienodus darbus savo tautoje. Ligi 1920 metų, kada susirenka Lietuvos Steigiamasis seimas, kun. J. Tumas kinta ir auga drauge su Lietuva: kovodamas dėl jos ir ją statydamas, iš publicisto ir feljetonisto jis išaugo pirmą lietuvių rašytoją. Ir jo kūryba iki 1920 metų daugiau ar mažiau tarnavo Lietuvos gynimo ir statymo tikslams. Ji buvo kovinga ir optimistiška. Šituo atžvilgiu charakteringas Vaižganto kūrinys — *Pragiedruliai*.

Bet štai 1920 metais Steigiamajam seimui susirinkus, Lietuvos politinis gyvenimas pamažu nusistojo, Vaižgantas kaip riteris kovotojas jau nebebuvo jame, nors reikalingas kaip kultūrinis darbininkas — kaip Vytauto bažnynios rektorius, kaip rašytojas, kaip literatūros profesorius universitete. Eidamas šitas pareigas, jis dailia-

¹⁸ Ambrazevius, *Vaižgantas*, Kaunas 1936, 125 psl.

¹⁹ Ten pat, 158 psl.

jai literat rai sukuria *D des ir d dienes* (1921 m.), *Ar jau medžiai sprogs ?* (1925) ir *Šėimos v žius* (1929 m.). Ta iau septynerius metus bed stant lietuvi literat r spaudos draudimo laiku, Vaižgantui atsibodo : jis buvo pasak s visk , k žinojo. Be to 1929 metais jis jau buvo sulauk s 60 met , taigi pasen j s. Šita proga pagerbtas garb s daktaro laipsniu, kun. J. Tumas iš jo pensij ir 1929-1933 metais beatsid jo vien dailiajai literat rai. Tada jis paraš *Išgam* (1929), *Nebyl* (1930), *Žemai i Robinzon* (1932).

Šis trylikos met laikotarpis (1920-1933) po Lietuvos valstyb s atsatymo Vaižganto gyvenime dar padalintinas du tarpu : 1920-1929 ir 1929-1933 m. Šiuo laiku rašytojas buvo mylimas ir gerbiamas visos tautos. Ta iau šis s slus Vaižganto gyvenimas veikia spalvas, šviesas ir tams jo beletristikoje. Tod l ir dera paži r ti konkre iau t trij laikotarpi k ryb šviesos ir tamsos atžvilgiu.

« Šviesieji » k riniai

Pirmasis pasaulinis karas, kuris buvo prasid j s tarp Vokietijos ir Rusijos 1914 m. vasar , taip stipriai paveik J. Tum Vaižgant , kad jis karo tema suk r vis eil vaizdeli , vaizd , apsakym , kuriuos, kr v surink s, išleido jis viena knygele vardu *Karo vaizdai* (Ryga 1915). Juose rašytojas pieš -škiecavo ne kar , bet rod jo sukeltas pasekmes užfront je, lietuviams susid rus su ana pasauline žmogžudiška blogybe.

Nor damas paguosti savo tautie ius, kuriuos karas nuo pat pirm j dien buvo prad j s kankinti ir naikinti, Vaižgantas k l mint , kad karo griauanan ioji j ga n ra absoliutin blogyb , nes vis d lto atnešanti š-t gero, kuris taiso pagedimus : vienose labai susipykusiose kaimynin se šeimose pažadina atlaidum bei gr žina taik ; kitose šeimose, nuklydusiose mieš ioniškus l bavimus, šituos iškrypimus karas nutraukia (*Eile su velniais obuoliauti*) ; tre iur šykštuolio šird , kuri nežinojo kit diev kaip sidabrin rubl , karas tiek suminkština, kad žmogus pradeda ne tik stambias sumas aukoti nukent jusiems nuo karo šelpti, bet dar pats imas tiems nelaimingiesiems organizuoti vairiop pagalb (*Ponas direktorius*) ; dar kitur rašytojas pavaizduoja, kaip teorinis antimilitaristas-socialistas, pamat s sužeist j kareivi minias, pats neju iomis tampa j slaugytoju-sanitaru, nes « gudr ir neva kiaurai perregint jo prot paverg gera, žmoniška, egoizmo dar nesutepta ir ting jime dar nesupuvusi širdis » (*Antimilitaristas*)²⁰. Kitaip tariant, šituose nedideliuose karo

²⁰ Vaižgantas, *Rinktiniai raštai*, II t., Vilnius 1957, 48 psl.

apsakymuose Vaižgantas nor jo parodyti lietuviams, kaip prieš kolektyvi žudan i barbaryb sukyla (arba turi sukilti) žmonės gerosios jėgos, kurios juos skatina sutelktinai gintis nuo pikto arba j mažinti geriau, prieš piktojo tams iškeliant krikščionišką šviesą.

Tarp šit karo vaizdų, dažnai nušviesinam staigi atsivertim, taigi šiek tiek dirbtiniu būdu, yra vienas Vaižganto «deimaniukas», jo pirmasis meninis šedevriukas *Rimai ir Nerimai* (1914 m.). Tai apysakait apie du Aukštai kininkus Rimą ir Nerimą, gyvenusius artimoje kaimynystėje (tik per gatvę), prasideda šviesiai ir linksmai, lyg savotiškas farsas. Pašaržuodamas lengvai savo veiksmus bei jų veiksmus, besišaipydamas iš Rimą ir Nerimą panašum bei skirtum (išvaizdoje, kalboje), Vaižgantas pradžioje pasakoja apie šiuos du kaimynų konkurenciją, kuri buvo privedusi prie to, kad abiejų šeimos galvos nebesisveikindavo ir nebesikalbavo, nors savo vaikams ir nedraudavo būti gioti vieniems pas antrus kad ir dešimt kartų per dieną.

Tačiau Rimas su Nerimu bei jų šeimas galutinai supykdo Rimo samdinas, nevikrios senmergės Katrė su smulkiais nuotykiškais liais. Vieną kartą Rimo arklys puolė į žolę Pakalni kaimo pievą. Kad pakalniškiai jo būrio nepaimt už pabaudą, Rimas pasiuntė Katrę greit išvyti arklį iš svetimos ganyklos. Bet Katrė užsimanė ant būrio parjoti raita. Tik, būdama nevikri, ji niekaip ne stengė užšokti ant arklio. Jos nevaisingas pastangas pamatė sodiečiai, kurie dirbo laukuose, ir juokais samdiną pavadino Rimo kavaleristu. Dėl to Rimams pasidarė didelė sarmata, tartum jie patys būtų tokie nevikriai. Tuo tarpu visas sodžius, dideli ir maži, tekalbėjo apie Rimo «kavaleristą». Dėl šit kalbų bei juokų Rimai nebedrįso nė kojos iš namų iškelti.

«Rimo širdyje pyktis ant visų sodiečių susidarė pyktis ant vieno Nerimo, — rašo Vaižgantas. — Ir mąstė jis mirtiną apmaudą gėžti ir kerštu degti. Niekas nebepadarė nė Rimienį. Ji ir avinų vadino, ir juokėsi, ir per galvą glostė, ir naktį mylavo — vis nieko. Rimas visai nutilo, naktimis patalė blaškėsi, dant griežė. Na, tikrai ji nelabai apsido. Paniuro visa pirkia. Nebeliko juokų»²¹.

Po savaitės antros sodžius Rimo «kavaleristą» pradėjo pamiršti. Bet tada lyg tyčiomai Katrė juoką pakreipė antrą pusę. Eidama užsižioplinusi sodžiaus gatvę, ji netikėtai užlipo ant uodegos dulkės²¹

²¹ Ten pat, 17-18 psl.

snaudžian iam Nerim , šuniui. Šitaip « užpultas », jis Katrei kando pasturgal . Tarnait prad jo rkti ir, eidama per sodži , pakeldama savo sijon , sk stis, kaip j nuskriaud Nerim šunpalaikis. Ramindamas Katr ir j paglostydamas d d Mykolas tar :

« — Nieko, nieko ! Nerim pilkis tik pabu iavo. Jau tokie visi Nerimai — Rimams seniai bu iuoja...»²².

Katrei suraminti šito užteko. Ta iau sodžiaus gyventojai, pasigav d d s Mykolo posak , prad jo leipti juokais. Pasakodamiesi Katr s nuotyk su šunimi, jie vis kartojo : «Visi Nerimai Rimams seniai bu iuoja ... » Dabar Rimai atsigavo, nes kaimo juokai ir paty ios užgriuvo ant Nerim , lyg jie b t kalti, kad j šuva nuskriaud Katr , o visas sodžius kvatoja. Nerim vaikai nebevaikš iojo Rimus, o pats Nerimas niršo ant savo kaimyno. Nerimas «per vis amži nebuvo patyr s, kad kas iš jo ar iš jo nam šeimos ty iot si! Tad giež apmaud ant Rimo, deg kerštu, nemigo nak i . Griežtai taip, kaip pirmiau Rimas. Ir taip bent m nes . Pilko gyvenimo dulk s, kaip vištai asloje pasikrapš ius, sukilo ir uždeng švies , žmonišk ir dievišk »²³.

Taika t žusi kaimyn šeimas prad jo gr žti su pasauline nelaime, tada, kai Rimo ir Nerimo vyresnieji s n s buvo mobilizuoti

Rusijos kariuomen , prasid jus I pasauliniam karui. Šitos nelaim s pritrenktos, per nakt nemigusios, susitikusios gatv je Rimien ir Nerimien puol « viena antrai gl b . Apsikabino už pe i , susispaud kr tin m, palingavo abi pusi ir prapliupo didelio skausmo verksmu [...] jokių žodžiu neprasitar [...] jaut , kokie niekai visos tos gyvenimo smulkmenos, kuriomis vieni žaid , d l kuri kiti siuto»²⁴.

Netrukus susitaiko Rimo ir Nerimo s n s, kurie, mobilizuoti rus kariuomen , patenka t pat pulk ir abu puskarininkiu tampa pakelti karininkus (oficierius). Apie tai pranešdami namiškiam viena ir ta pa ia atvirute, jiedu sukelia didel džiaugsm tarp Rim ir Nerim jaunimo, j suvesdami kr v ir šitaip sutaikydami. Ta iau, kad susitaikyt senasis Rimas su senuoju Nerimu, tur jo praeiti dar kiek laiko, kol mobilizuoti j s n s fronte nebesiskyr , o t vai gavo vien bendr sukruvint atviruk , kuriame pranešama apie s n mirt . Tik dabar susitik Rimas su Nerimu jau balsiai rauduoja, nebesig dydami vienas antro. Tik dabar, vykdami bendras gedulingas mišias, jiedu ašarodami sus do t pat vežim , o Vaižgantas raš : «nebesimat , kad j širdyse beb t lik nors

²² Ten pat, 19 psl.

²³ Ten pat, 21 psl.

²⁴ Ten pat, 23 psl.

truput lis pirmąsį io neapsivež jimo kits kitu ar noro amžinai rungotis ; bent amžinai nenusileisti»²⁵.

Rašytojas baig savo apysakait rašydamas : « Ak, kare, kare ! Kiek tu teiki nelaimi ir širdies skausm ! Bet kiek ir širdži valai, dezinfekuoji... »²⁶.

Nepasakytume, kad šitokia apysakait s pabaiga b t juodai pesimistin , nors ir li dna. Ji byloja, kad per 30 met besirungtyniaujantiems kaimynams, paskiausiai d l niek užsidegusiems kerštinga neapykanta, s n žuvimas kare atneš taik . Taigi karas nes s visai blogas, nes s n mirtys Rimams ir Nerimams nebuvo visai beprasmiškos : jos išdezinifikavo t v širdis, suramb jusias lenktyniavimosi tuštybe ir sup liavusias kerštinga neapykanta. Bet kokia kaina buvo pasiekta taika ? Didele, neproporcinagai didele, palyginus su tomis priežastimis, d l kuri prasid jo kaimyn rungty n s ir sižieb neapykanta. Ši tamsias šaknis tepaj g išrauti tik didel dviguba nelaim : viešoji rykšt - karas ir dviej jaun šviesi vyr mirtys karo lauke.

Bet ar šitokia kaina už kaimynini šeim taik neludija, kad *Rim ir Nerim* , autorius žmoni prigimt neži ri šviesiai? Jei ta prigimtis jam ir neatrodo galutinai sugedusi, tai vis d lto joje slypi daug tamsos, iš kurios pamažu išauga galingos aistros, uždegnios ir žmonišk ir dievišk švies . Kitaip tariant, net pozityviuose kaimo žmon se, kokie buvo Rimai ir Nerimai, Vaižgantas mat sivešpatavusi toki didel aistr galyb , kad žmogiškomis j gomis ji nebenugalima. Tai velniškai galybei veikti reikia, arba stebuklo Dievo malon s pavidalu, arba kosmin s rykšt s, kokia pasirod karas, be kit nužud s du jaunus vyrus.

Taigi *Rim ir Nerim* apysakait liudija, kad Vaižgantas žmoni prigimt suprato gana tamsiai, nors joje slypin io blogio nelaik absoliu iu ir nenugalimu. Jam karas taip pat neatrod absoliutine blogybe, nes ji, kad ir labai skaudžiomis priemon mis, vis d lto naikina kai kurias kitas, mažesnes blogybes. Šitaip Vaižgantui byloja jo krikš ioniška s žin , atmesdama absoliutin blog . Tod l *Rim ir Nerim* apysakait je matom blog Vaižgantas šviesina, dviej šeim susitaikinimu uždengdamas s n mirtimis, j individualias gyvybes paaukodamas moralinio bei socialinio (šeim) g rio laim jimui.

Rim ir Nerim apysakait b t galima pavadinti ne nušviesinta, bet šviesia arba optimistine tik tada, kai b t rodyta, kad

²⁵ Ten pat, 34 psl.

²⁶ Ten pat.

dviej kaimynini šeim neapykanta ir taika Vaižgantas b t nor j s alegoriškai atvaizduoti Vokietij ir Rusij , kurios 1914 m. buvo susikibusios kare kovoti iki mirties. Ta iau apie *Rim ir Nerim* alegorij lig šiol nekalb jo joks kritikas ir apie tai niekur neprasitar pats autorius.

Už *Rim ir Nerim* apysakait — šviesesn ir žymiai platesn *Pragiedruli* epop ja, kuri Vaižgantas prad jo tuo laiku, kai jau švyt jo Lietuvos laisv s aušra (po Petrapilio Lietuvi seimo ir Lietuvi konferencijos Vilniuje 1917 m.), ir užbaig , kai nepriklausoma Lietuvos valstyb jau buvo baigiama atstatyti Steigiamojo seimo surinkimu 1920 metais. Tai buvo kov metai, kai d l Lietuvos laisv s greta aušrinio laikotarpio vyr kovojo ir gimnazij moksleiviai, kai toje kovoje buvo vartojamos politin s ir ginklo priemon s. B t buv keista ir nesuprantama, jei anais tempt kov metais Vaižgantas, tas visuomen s barometras ir jos s žin , savo *Pragiedruliuose* neb t raš s apie lietuvi kovas. Tod l to k rinio antrin antrašt skelbia, kad tai yra vaizdai kovos d l kult ros.

Vaižganto *Pragiedruliai* temos atžvilgiu labai panaš s Maironio *Jaun j Lietuv* , nes viener ir kitur rašytojai vaizduoja t lietuvi tautinio atgimimo faz , kuri buvo prasid jusi su *Aušros* laikraš io pasirodymu. Pagrindinis skirtumas tarp t dviej k rini yra tas, kad Maironio poemos centrinius veik jus sudaro lietuvi šviesuomen , kilusi iš kaimo, o Tumo Vaižganto epop joje d l kult ros ir laisv s vairiai, net nes moningai, kovoja kaimie iai, nors inspiruojami ir slaptai vadovaujami šviesuoli — gydytoj , kunig , student .

Savo *Pragiedruliuose* pla iai vaizduodamas lietuvi pastangas kult riškai pakilti tiek Žemai iuose (Gondingos krašte), tiek Aukštai iuose (Vaduv krašte), pradedant nuo tobulesnio žem s darbo, pagerint gyvuli veisli bei daržininkyst s, geresnio sveikatingumo, nuo skaitymo ir rašymo mokslo, nuo savo tautosakos ir tautodail s puosel jimo ir baigiant savo krašto gamtos bei praeities meile, gabaus jaunimo siuntimu mokslus, uždraust knyg skaitymu bei platinimu, susidom jimu politika drauge su efektyviu pasipriešinimu tam rus administracijos primestam slogu iui, koku pirmiausia buvo lietuvi spaudos uždraudimas, — Vaižgantas negal jo pasitenkinti tik keliais asmenimis. Jam reik jo daug vairi reljefing veik j , kurie, palyginus su Maironio poemos siluetais, sudaro svari mini . Atskleisdamas t gausi veik j santykius su Lietuvos gamta ir lietuvi visuomene, jis parod arba sugestionavo individualius žmones pralenkian ias, permanentines j gas, kurios ne vien Vaižgant nuteikdavo ir nuteikia optimistiškai.

Kaip pozityvistinio amžiaus auklėtinis, Tumas Vaižgantas tikėjo, kad gamta — tas permanentinis jėgų šaltinis — nurodo gaires žmonijai kultūriniam veikimui. Todėl jam atrodė, kad Lietuvos gamtovaizdžio ypatybės ne tik nurodantios kininkavimobūdus, bet ir padedančios kultūrinei kovai dėl laisvės prieš neteisingos rusų administracijos tamsuolius bei arivistus. Tariau gamtovaizdžio talkininkavimui laisvės kovai rašytojas stipriai pabrėžė *Pragiedruli* antroje dalyje — *Vaduv krašte*, kur ne kiek nesukultūrijęs gamtos vaikas, paskutinis Lietuvos stambmeldis, Valeras Bruzdulis liūdnai paskandino rusų policijos nuovados viršininką Aggiejevą, klasingai persekiojant lietuvių spaudą. Apie šį šiurpią mirtį Vaižgantas rašo:

« Priėjus ant pat aukšto kriaušiaus, iš viso vieko bed savo nešul skyst paversmio liūdnai-kisieli, kaip bedamas miestas kiet žemė. Nepliaukstelėjo. Tik saman duknos prasiskyrė ir vis užsitraukė [...] Vos žymelė paliko, ir tai, lyg akmeniui nugrinzdus.

Vakaro tylą ties Juodžiaus keltu tapo tokia baisi, lyg pačiai Juodžiaus dvasiai išskutus laiminančias rankas [...] Ir stovėjo Valeras Kukulys, Bruzduliu ir Juodžiaus Ragani vadinamas, aukštoje skardyje, vis rankas nenuleisdamas. Ar dėl kojo savo Juodžiui už nežmonišką pagal jį ir išvadavimą išskriaudėjo, ar pats buvo savo darbo nusigandęs?

Žaltvykštis, tai išvydęs, visas nutirpo. Buvo pasiryžęs šauti, ir tai jam ne mažiau nebuvo bausiu. Bet merkti mairgyvą žmogų, kad nei viau, nei krust... buvo per paslaptinę. Dabar tik jis suprato vis tos vietos paslaptinę; suprato, kodėl žmonės jį aplenkia: jie susiduria realus pasaulis su mistiniu, su gamtos ar ko kito deiviniu. Žaltvykštis tiesiog pabaiso ir ne mažiau nei mirtis ty iotis iš Juodžiaus, kaip pirma pasitydavo, ir iš seno Valero, kur man esant beveik laužu »²⁷.

Labiau negu kontrabandininkui ir slaptosios spaudos platintojui Žaltvykštis-Mendeliui baimė ir šiurpi turėbta ruso Aggiejevo mirtis humanistui, kuriam brangus kiekvienas žmogiškas asmuo. Tiesa, kad Aggiejevas buvo caristinės policijos siauraproty viršininkas, kuris nebepaisė žmoniškumo ir teisingumo: siauraproty persekioti lietuvių slaptąją spaudą, jis nebesilaikė pačios caristinės administracijos taisyklių. Todėl jis buvo vertas bausmės. Tik ar šita bausmė — gyvo Aggiejevo paskandinimas liūdnai — neatrodys neproporcingai skaudi humanistui, nors jis gal ir pateisins pusiau suoningą Valerą keršto prasiveržimui, pastarąjį jus ekzekucijai?

Tuo tarpu literatūros istorikas konstatuos, kad Vaižganto atvaizduota lietuvių priešų Aggiejevo mirtis skystame liūdnai yra tokia pat

²⁷ Tumas-Vaižgantas, *Pragiedruliai*, III t., Kassel 1948, 190 psl.

baisi ir tamsi, kaip V. Pietario *Algimante* rus s Aršien s ir gudo Romano mirtys, nors *Pragiedruli* Aggiejevo galas už anuos atrodo romantiškesnis spalvingu beveik mistišku kraštutinumu.

Taigi gamtovaizdžio ypatyb s, kurios tartum padeda lietuviams kovoti d l kult ros bei laisv s, kad ir nuteikdamos Vaižgant apskritai šviesiai, vis d lto jam kv pia *Vadav krašte* vien šiurpiausi mir i kaip išraišk keršto už nesuskaitomas rus administracijos nuoskau das. ia gamtinio gaivalo pasitelkimas susilpnina ekzekutori atsakomyb , bet negali panaikinti mirties žiaurumo. Tai vis d lto romantiško juodumo d m , kuri sutepa lietuviškos gamtos pasaul .

Labiau už peizažin gamt Vaižgant nuteikia optimistiškai darbas visuomenei. Viena, visuomen suteikia žmon ms transcendentijos iliuzij , nes, individams ž stant, ji išlieka. Antra, pergryvendama žmog , visuomen atrodo turinti savyje permanentini irracionali gali , kurioms individai jau ia daugiau ar mažiau pareig paklusti. Nuo pat savo jaunyst s vairiškai tarnav s lietuvi visuomenei, Vaižgantas negal jo nesidžiaugti jos gyvomis augan iomis j gomis. Tod l rašytojas savo *Pragiedruliuose* (Gondingos ir Vaduv kraštuose) su didele meile vaizduoja naujosios demokratin s lietuvi visuomen s susidarym bei augim , kai jos priešakyje žygiuoja Iešmantai, Tau iai, Niauros, Vidmantai, Šešiavilkiai, ypa j Napalys ir Maryt , Gintautas, Vizgirda, Baltrus, Tupikas, Statikas ir kiti. Šie *Pragiedruli* herojai buvo Vaižganto mylimieji. Vienaip ar kitaip tarnaudami lietuvi visuomenei, šie veik jai ir sau susikuria prasming gyvenim , nors tai neapsieina be kan i ir auk , ir simboliškai pateisina paties Vaižganto ilg met darb .

sijungimas demokratin lietuvi šviesuomen ir pozityvus darbas joje Vaižgantui atrodo gydykla palieg liams dvasioje. Tod l ir graf Sviestavi i Gondingoje atsivertimas — sugr žimas lietuvi visuomen , imantis dirbti savo žem drauge su pažangiais Lietuvos kininkais, yra vienas labiausiai pateisint atsivertim , neretai sutinkam Vaižganto raštuose. Žem s darbas ir prasminga tarnyba tautin je bendruomen je išgydo Sviestavi ius psichiškai ir morališkai.

Kadangi jokiam kitame Vaižganto k rinyje n ra sutelkta tiek daug prot -naujiu , glaudžiai suaugusi su savo gimtojo krašto kult ra bei jo pastangomis išsikovoti laisv , tai *Pragiedruli* pagrindinis akordas skamba aiškiai optimistiškai: kad ir patirdama skaudži sm gi , lietuvi tauta progresuoja, kultur dama, demokrat dama ir nesulaikomai griaudama laisv s klastingas užtvaras. Šitaip *Pragiedruliai* atrodo švies s, ži rint š k rin lietuvišku visuomeniniu žvilgsniu.

Ta iau, kai š stambiausi Tumo Vaižganto k rin pažvelgiame humanistiniu žvilgsniu, kuriam pavienio asmens likimas nemažiau r pi už visuomen , tuojau pamatome, kad lietuvi kova d l savos kult ros ir laisv s buvo apmok ta didžiul mis asmenin mis aukomis. Juk iš Godingos miestelio rus žandarai išvež kal jim tris šviešiausius kult ros darbininkus : dr. Dominink Gintaut , gydytoj Darat Vidmantait ir devyni amat « mechanik » Napal Šešia-vilk . O Vaduv krašte tautinis s j dis buvo apmok tas dar gausen n mis aukomis : per jaunimo susib rim pasisve iuoti Denioni kaime Rusijos caro policija geležiniais paniais sukaust keturiolika jaunuoli (student ir j bi iuli). Šitokiui atveju ir Vaižgantas nebesl p savo li desio rašydamas :

«Ir tuš ia paliko Denionyse, lyg nabašnink palaidojus. Nust r , negyvi, lyg mumijos, liko liekantieji, ir vis širdys šoko sprogo noru pasivyti vedamuosius santarve ir, kaip Maryt padar , š ktel ti : « Imkite ir mus : mes tokie pat ' kaltininkai ', drauge ir k sti bus mums lengviau už tai, kad mes — lietuviai »²⁸.

Kad ir li d damas su žandar išvežtaisiais Vaduvuose ir Godingoje, Vaižgantas-visuomenininkas n ra nusimin s. Jis parodo, kaip po arešt Godingoje car valdininkai su da vieni antrus. Bet ši viet atvyko dar smarkesni persekiotoj ir naikintoj . Kova smark s, bet ir nauj auk skai ius did s. Ta iau argi j neužteko iš vienos Godingos? Juk to miestelio lietuvi vadus ir šviesuolius, išvežtus kal jimus, savo mirtimis dar apmok jo trys asmens, kurie buvo nekalti arba mažiausiai kalti d l an trij išdavimo : gaisro liepsnose žuvo niekuo nekalta mergyt , išdaviko, aptiekininko V dar lio dukrel ; mir persišald s V dar lio vaistin s padeg jas Gustis Virbalas, keršydamas už gydytojos Daratos Vidmantait s kalinim ; iš sielvarto pasikor dr. Gintauto tarnait Ona Knistautait , kuri, pavyduliaudama d l Daratos Vidmantait s, buvo davusi medžiagos išdavikams.

Šias *Pragiedruli* Godingos tamsias d mes dar sutirštino trys gili ir tamsi aistr žmon s : išdavikas (d l pavydo) vaistininkas V dar lis-Viadarelli, alkoholicas Gustis Virbalas, savižud (d l pavyduliaavimo ir išdavimo) Ona Knistautait . Tarp ši tamsi aistr b tybi li d niausias, be abejo, yra Onos Knistautait s pasikorimas po Gintauto deportacijos. Li d niausia d l to, kad savo epop joje Vaižgantas an moterišk buvo pavaizdav s geraširdžia, darbš ia,

²⁸ Ten pat, 218 psl.

tvarkinga, tik šiek tiek negražia ir kvailoka, nes ji simyl jo daktar Gintaut sivaizduodama, kad galinti jam tikti žmonas, ir tod l pavyduliaudama kaip ugnis neapkent gydytojos Daratos, su kuria glaudžiai bendradarbiavo Gintautas. Pama iusi, kad, nor dama sunaikinti savo «varžov », ji buvo pražudžiusi savo brangiausi asmen , Ona puol desperacij . Šitoki b du jos aistra, pasibaigusi pasikorimu, gal b t, bus tamsiausia visoje lietuvi literat roje. Jeigu dar prisiminsime, kad *Pragiedruliuose* rus valdininkus Gondingos miestelyje Vaižgantas taip pat atvaizdavo nešviesiai, tai tamsi d mi šitame k rinyje tur sime pakankamai.

Taigi, nors nemažai d mi matyti abiejose *Pragiedruli* dalyse, visas k riny s ta iau neatrodo tamsus. Tarp Tumo Vaižganto rašt jis b s pats šviesiausias, nes ta lietuvi visuomen , kurios brendim ia vaizdavo rašytojas, iš tikro buvo laiminti, nesulaikomai žengianti spaudos atgavim ir nepriklausomos Lietuvos valstyb s atstatym . O tos visuomen s žingsniai pergal buvo ir paties Vaižganto ilgai siekti laim jimai. Tod l laimin ios Lietuvos ir jos laimin io riterio Vaižganto nuotaika 1918-1920 metais skaidriai nušviet taip pat visus *Pragiedrulius*, parašytus anais entuziastingais kov ir laim jim metais.

« Aptem » k riniai

Nors nuo 1920 m. Vilnius pasiliko Lenkijos okupuotas, ta iau tais metais susirink s Steigiamasis seimas jau buvo paskelb s Lietuvos valstyb atstatyt . Užuot kovos nuo tada prasid jo ramios kult - rin s k rybos metai. Kunigas Tumas Vaižgantas tapo Vytauto bažny ios rektorium Kaune, *M s Senov s* žurnalo redaktoriumi ir pagaliau nuo 1922 m. Kauno universiteto lektoriumi spaudos draudimo literat rai. Nuo 1920 m. dailiojoje k ryboje Vaižgantas pasuko savo žvilgsn šeim k rimo bei pavieni šeimos nari problemas. Šitokia tematika jis paraš *D dži ir d dieni* (1921), *Ar jau medžiai sprogs ta ?* (1925) bei *Šeimos v ži* (1929) apysakas. Šitie k riniai atrodo jau gerokai « aptem », nes juose nebebuvo laimin ios lietuvi visuomen s vaizdavimo kaip *Pragiedruliuose*, bet pirm j plan buvo iškil likimai individ , kuri nemenki pralaim - jimai jau buvo matyti šviesiausiame k riny *Pragiedruliuose*.

D dži ir d dieni apysakoje Vaižgantas atskleid li dn dab trij asmen , gyvenan i broli šeimos baudžiavinio ir pobaudžiavinio kaimo s lygomis. Mažiausiai nedalios paliestas gyvenimas buvo Mykoliuko arba Šiukšt d d s Mykolo, kuris vis savo jaunys-

t s energij buvo paskyr s savo brolio šeimai, pats sau tepasilik-damas savo darbo smuikel . Su juo Mykoliukas sekmadieni popie-t mis galulauk je grodavo kaimo jaunimui, ypa merginoms, tarp kuri Severija Pukštai ia jam buvo brangiausia, nes jos švelnus žvilgsnis ir malonus žodis sušildydavo jo šird . Ta iau Mykolas neiš-dr so Severijai pasipiršti, kad nereikt savo dalios atskirti nuo brolio bei jo vaik kio. Bet tuo pa iu laiku Severij simyl jo Mykoliuko «viršininkas», Saveiki dvaro tij nas, senbernis Rapolas Geiš . Jo pasipiršim Pukštai iai pri m , ir Severija už jo ištek jo dvar , nors ir tebemyl dama Mykoliuk .

Šis šviesios sielos vyras savo nelaim pergyveno skaudžiai, bet nesugniužo. Po trisdešimties met , kai buvo panaikinta baudžiava, jis pasiliko tarp savo brolio šeimos vaik j darbininku beveik nieko savo neturin iu, bet skausmo ir darbo užgr dintu bei išaugusiu mora-liškai. Po Severijos vestuvi jis buvo atsid j s artojaus darbams, myl jo savo sunkaus tri so bendrus — jau ius, tapo legendariniu Izidoriumi artojumi, kuris savo parapijos bažny ioje laik si taip oriai kaip pagarbiausi kininkai, nors savo kambar ly tetur jo tik Kristaus kryžel , o šalia jo iš vienos pus s kab jo jo senas smuikelis, kurio stygos buvo nutrukusios per Severijos vestuves, o iš antros kryžiaus pus s — apibluk s šalikas, kur Mykolas teužsirišdavo per didži -sias šventes, arba eidamas sakrament , nes šis šalikas buvo Severijos dovana už grojim per jos vestuves. Šie jaunyst s meil s prisimini-mai, artojaus darbo pam gimas ir intymavimas su Dievu parapi-n je bendruomen je prasmino d d s Mykolo gyvenim . Jis b t gal j s tarti, kad n ra nuskriaud s n vieno, bet visiems pad j s, ypa brolio vaikams, lik s ištikimas savo meilei ir atleid s mylimai mergaitei, kuri buvo j iškeitusi galingesn vyrišk .

D d se ir d dien se visai neprasmingas atrodo Rapolo Geiš s likimas, nes šis galingo dvaro tij nas tebuvo tik biologin b tyb . Jai atitinkamu b du laim j s Severij , ja biologiškai žav j sis beveik gerov je per kelet met , po baudžiatvos panaikinimo jis tapo išmestas iš dvaro rojaus ir atsid r karšin iumi savo brolio Dovydo šeimoje.

ia brolien s neken iamas ir ujamas d l ting jimo, suvaik j s, beten-kindamas smulkius savo gomurio pro ius, jis apsinuodijo žiurki masalu ir paliko brolio namus kaip šm kla, kuri ir anks iau niekam nebuvo reikalinga, išskyrus vargš Severij , kuri r m si savo vyru, kad tur t pastog .

D dien s Severijos dalia apysakoje atrodo li dniausia, nes ji nebuvo tik biologin b tyb , kuri paprastai pasiduoda gyvenimo srovei, neklausdama prasm s. Kol buvo gyvas jos Rapolas, Severija jaut pareig savo sen vyr globoti bei išmaitinti. Tod l ji tada dirbo už du. Nusinuodijus jos vyrui, ana pareiga atkrito. Tada Seve-

rija pasijuto visai viena, Dovydo Geiš s šeimoje svetima. D l šitokios dalios ji prad jo maištauti ir kartu gesti, nevengdama smukl s ir nuslinkdama iki vagyst s. Bet paskutin akimirk Severija susigrieb ir nematomai gr žino jos pavogt dešimtrublin . Šitaip ji « vaižgantiškai » atsivert : «ji mai ir jau galutinai pavirto tokia pat d diene, kaip Mykoliukas d de, kininko ašvieniu, kantriu, nieko sau nereikalaujan iu, vien Diev bepaž stan iu, su juo beintymaujan iu »²⁹.

Kod l Severijos dalia — sunkiausia ir li dniausia? Kod l j Vaižgantas šitaip nubaud ? — Trumpai tariant, reikt pasakyti, kad d l meil s išdavyst s. Bet ir d l to suabejoji, kai girdi jos nedali aiškinant Lietuvos pobaudžiavinio kaimo socialin mis s lygomis. Juk iš pirmo žvilgsnio atrodo tikra, kad Severijos Pukštai ios-Geišien s nelaimi priežastis buvo ekonominio bei socialinio pob džio — baudžiovos panaikinimas. Tada nebereikalingas dvarui tij nas Rapolas Geiš su savo Severija tur jo išeiti Adomo ir Ievos p domis — patys savo prakaitu užsidirbti duon . Bet kadangi Rapolas tur jo šiek tiek neatsiimt s dalios iš broko Dovydo, ištremtieji iš dvaro « rojaus » atsid r brolio namuose. ia jiedu abu buvo neapkeniami ir pl stami, bet duon abiem tur jo uždirbti viena Severija. Atsikirdama, atsir kdama prieš priekabing brolien , Severija dirbo uoliai, kol po vyro mirties nebeteko jokios atramos Dovyduose ir prad jo morališkai gesti. Taigi, atrodo, kad Severijos kan ia d l beprasmio gyvenimo senatv je par jo nuo ekonomini ir socialini s lyg , susidariusi Lietuvos kaime po baudžiovos panaikinimo.

Ta iau jau J. Ambrazevi ius savo knygoje apie Vaižgant buvo pasteb j s, kad senstanti Severija ken ia d l savo jaunyst s klaid , d l to, kad, myl dama Mykoliuk , ji sutiko su tij no Geiš s biologiniais gundymais. « Severijos prigimtis aiškiai parod , kad ji, pasiduodama gaivalinei biologinei meilei, savo gyvenim nužud »³⁰. Stengdamasis suprasti ir pateisinti Severij , kuri jaunyst je buvo tokia tvarkinga, skaisti, graži Severiut , kritikas jos pražuvusio gyvenimo kalt stengiasi suversti jos prigim iai. « Jeigu ji b t buvus kaip Mykoliukas, b t savy gamt apvaldžiusi, josios likimas gal ir kitoks b t buv s »³¹.

Nurodydamas, kad pati Severija nul m savo senatv s vargus jaunyst je, kritikas, atrodo, nedr so tarti, kad senstanti Severija

²⁹ Tumas-Vaižgant as, *D d s ir d dien s*, Kassel 1949, 114 psl.

³⁰ J. Ambrazevi ius, *Vaižgantas*, Kaunas 1936, 118 psl.

³¹ Ten pat.

ken ia d l to, kad kadaise buvo padariusi išdavyst — savo skais i , graži , dvasin meil Mykoliukui buvo iškeitusi tij no Geiš s biologin meil bei jo si lomus materialinius patogumus dvare. Kad ana simpatingoji mergina buvo nu jusi Judo p domis, nurod pats Vaižgantas, vaizduodamas Severijos s žin s stov po to, kai buvo sutartos jos vestuv s su Rapolu Geiše. Ji «numan Mykoliuk j mylint», rašo Vaižgantas.

« Ta iau ir tai žinojo, jog tarp judviej nieko nebuvo, tai niekas ir nenutr ksta. Mykoliukas jos nesipiršo, nei nem gino [...] Taip tai taip — m kalb ti jai s žin s balsas. — Vis d lto tu j išdavei, nes myl jai ir tebemyli. Tebemyli, nesigink ! Jis geras. Jis tau yra atidav s kažin k geriau neg Geiš . Ir tu tai tylomis andai pri mei ; ilgai priimin jai kaip stebuklingas paveikslas tikin i j maldas ir pasitik jim . Ir darei stebuklus : j , vargš , darei laiming , visk jam atstojai, ko tik jis kitur stigo »³².

Tiesa, kad šitokios meil s išdavim Mykoliukas buvo paj g s atleisti, nes atsisveikinimui su Severija j buvo pabu iav s vien vienintel kart taip, kaip «Geiš jos taip n ra n karto pabu iav s. Nuo Geiš s akys temo, nuo šio šviesiau dar s. Nuo ano neramu, nuo šio gera-gera; taip gera, jog vargu beužmirštama »³³. Ir d l šitokios dvasin s meil s iškeitimo Rapolo k nišk j Severija tur jo v liau skaudžiai atkent ti. Tiesa, kad šita išdavyst tur jo švelninan i aplinkybi , tarp kuri buvo pa ios Severijos prigimtyje gl d s biologinis pradas ir Rapolo Geiš s aukštesnis ekonominis bei socialinis stovis. Ta iau tai išdavimo vis tiek nepateisino. Tod l v liau Severija an savo nusikaltim tur jo išpirkti sunkiais darbais ir kent jimais d l priekabingos brolien s priekaišt . Baudžiovos panaikinimo pasekm s Severijai tebuvo tik skausmingos aplinkyb s, bet ne jos nelaim s priežastis, nors marksistiniai kritikai ir kitaip manyt .

Taigi vienišos, niekam nereikalingos, neapken iamos, senstanios Severijos kent jimai ir jos vyro Rapolo beprasm mirtis su žudymo intencijomis iš jo brolien s pus s suteikia Vaižganto *D d ms ir d dien ms* tiek li dnos tamsos, kad jos nepaj gia išsklaidyti n prasmingas, vadinas, šviesus, nors taip pat nelinksmas d d s Mykolo Šiuokštos likimas.

Kad nedaug optimistinis šviesos yra paskleid s Tumas Vaižgantas savo *Šėimos v ži* apysakoje, tai aiškiai yra pasteb j s J. Ambrazevi ius. Mat tai ir V. Mykolaitis-Putinas. Tik šis *Šėimos v ži* ^{32,33}

³² Tumas-Vaižgantas, *D d s ir d dien s*, 64 psl.

³³ Ten pat, 67 psl.

nevertino, nes, girdi, « tai vienas menkiausi Vaižganto k rini »³⁴. Kadangi iš tikr j jis neatrodo stiprus, užteks ia priminti du svarbiausius apysakos veik jus.

Vienas j — Ge ius-Ge iauskas, gabus vyras, Siesik dvarininko padedamas, iš jo aukštuosius juridinius mokslus, bet pasirod niekingu oportunistu ir konformistu. B damas katalikas, d l karjeros jis pri m pravoslavij , nes religija jam buvo nesvarbi. Ir ved jis sulenk jusi Lietuvos bajorait , muzikos mokytoj Meškauskait , kuri jo vaikus išaugino ir išaukl jo sulenk jusiais tušiais miesionimis. Tik prieš mirt Ge ius išpažino savo klaidas, parašydamas testament , kuriame šauk lietuvi šviesuolius nekartoti jo neprasmingo gyvenimo klaid .

Antras svarbus *Šėimos v ži* veik jas Ksaveras Normantas yra Žemai i kaimo vaikas, tikras meškiukas, t vo stipriai nuteiktas prieš sulenk jus dvar . Ta iau atsi stas Kaun mokyti, Ksaveras pasuka Ge iaus p domis. simyl j s šio oportunisto dukter Klimk , jis « nuo jos nenor jo trauktis, apsileido moksle, užmiršo savo glob j tet , mokytoj Karazij , persik l net gyventi pas Klimkos motin , prad jo ir l kštes plauti — žodžiu kapituliavo visais frontais tas žemaitiškas meškiukas, anks iau nusistat s taip prieš lenkus, kapituliavo tik d l vieno : kad Klimk matyt »³⁵.

Nuo l kš i plovimo ir b simo vystykl skalbimo, kurio gal b t pareikalavusi Klimka, Normant išgelb jo jo glob jas mokytojas Karazija ir Ge iaus testamentinis laiškas. Nesusituok s su Klimka, taigi laikinai nugal j s savy biologin gaival , Normantas išvyko studijuoti Rygos politechnikos institut . Ar ten tas vyras nežus Lietuvai, mes nežinome.

Taigi Vaižganto *Šėimos v ži* svarbieji veik jai atrodo gerokai aptem . Šviesus t ra tik mokytojas Karazija, ta iau kaip meninis charakteris jis n ra ryškus. Ir tos aplinkyb s, kuriose k r si lietuvi šviesuoli šėimos tautinio atgimimo laikotarpiu, taip pat Vaižganto nedžiugino, nes jose išsivystydavo šeiminio v žio skauduliai.

« Tamsieji » k riniai

Tamsesni negu min ti šeiminio pob džio k riniai yra Vaižganto *Išgama* (1929), *Nebylys* (1930) ir *Žemai i Robinzonas* (1932). Jie parašyti tuo laiku, kai kun. Tumas Vaižgantas jau buvo pajut s ateinan i senatv . Apie 1929 metus jam jau buvo nusibod universitete³⁴

³⁴ V. Mykolaitis, *Naujoji lietuvi literat ra*, Kaunas 1936.

³⁵ J. Ambrazevius, *Vaižgantas*, 129 psl.

bed styti, nes apie spaudos draudimo žymesnius asmenius jis buvo išpasakoj s visa, k žinojo ir buvo surink s. Tada sulaukus 60 met , pasitraukimas pensij taip pat negal jo rašytojo džiuginti. Kad ir laim j s šita proga garb s daktaro laipsn , jis vis d lto trauk si iš Lietuvos viešojo gyvenimo, kuriame buvo prat s dalyvauti veikliai, kaip žuvis vandenyje.

Šitokiomis nelinksmomis aplinkyb mis ir buvo parašyti anie tryk k riniai. Tartum patvirtindamas taisykl , kad seni žmon s m gsta pasinerti savo tolimojoje praeityje, Vaižgantas anomis trimis apysakomis tikrai sugr žo savo jaunyst s pobaudžiavin Lietuvos kaim , atskleisdamas vaizd jo tamsiausiu laikotarpiu, priešaušriniais metais, kada Rusijos viršininkai ir žandarai dar steng sulai kyti iš Rytpr si ateinan ius lietuviškos spaudos spindulius. Tada rašytojo vaizduot je atgim ano lietuviško kaimo li dni vaizdai beveik sutapo su senstan io Vaižganto asmenin mis nuotaikomis.

Viena tamsiausi apysak , *Išgama*, rašytojas ir vaizduoja savo atsiminim apie jaunas dienas, kada jis, dar piemeniukas, vakarais įdavo savo t vo arklius ganyti per nakt ir šitokiose aplinkyb se susidraugavo su pusberniu Peliksu. Šio labai nekent jo t vas Pe i ra už tai, kad Peliksas buvo kitoks negu kiti jo ir taip pat sodžiaus vaikai. Peliksas nem go žem s kio darb arba juos atlikdamas užsisvajodavo ir nukrypavo mintimis tol . Iš jo gal b t b t iš j s koks žymus rašytojas ar dailininkas, jei t vai savo vaik b t suprat . Bet iš tikr j Pe i ra savo s naus užsisvajojimo negal davo pak sti, dažnai j už tai mušdavo ir pl sdavo išgama. Keršydamas t vui, br stantis jaunuolis prad jo apvagin ti t v namus ir girtuok liauti. Kai vien kart t vas s n prilupo su kaimyn pagalba, pab gdamas iš nam , Peliksas žad jo t višk uždegti. Kors šitaip nepasielg , bet tapo valkata ir vagimi. Jis buvo užmuštas tolimoje parapijoje, nes buvo sugautas bevagiant arklius. Šitok li dn atvej pasakodamas, Vaižgantas nebemok jo n nusišypsoti.

Šiek tiek šviesesn apysakos pradžia apie *Žemai i Robinzon* . Ten Vaižgantas pasakoja, kaip bevaikiai kininkai Vaurai aukl jo savo ger bi iuli Kaniav s n , o savo krikštas n Vinc , anksti likus našlait . Pamažu jie išugd Vinc tokiu šauniu vyru, kad šis pralenk kitus jaunikai ius visoje parapijoje.

Kadangi nuomininkai per 20 met , kol Vincas buvo vaikas, visai buvo nualin ir nugyven jo mirusi t v k , tai suaug s Kaniava užsimoja pasistatydinti naujus trobesius, gerai tr štai laukus, auginti geros veisl s gyvuli , žodžiu, «iš niek pasidaryti pirmos r šies gyvenim , pagars ti pirmuoju kininku, apsivainikuoti pirmojo

parapijono vainiku ir savo Uršulyt padaryti kaimo, ne tik kiemo, karaliene. Vincas buvo skait s Robinzono Kruziaus istorij ir mat , kad jam teks jo p domis eiti »³⁶. Su darbšt aus samdinio Unt s Krampliausio pagalba Vincas Kaniava anuos savo užsimojimus vykd .

Ta iau šiam Žemai i pažanguoliui gras dvi slaptos nelaim s : šeimos nevaisingumas ir lengvas pasidavimas alkoholiui, kur pratino j sve iai — parapijos vikaras ir altarista. Matydamas š pavoj , senasis klebonas, tikras asketas-blaivininkas, sugalvojo Kaniavai didel visuomenin uždavin , kuris kinkyt jo vis energij , b tent, — pastatydinti parapijai m rin bažny i . Kad jauno kininko niekas pigiai nenustumt nuo bažny iai statyti komiteto pirmininko pareig , prieš mirdamas vis savo palikim klebonas užraš parapijai su s lyga, kad naujosios bažny ios statybai vadovaut Vincas Kaniava. Prasid jus šitokiam dideliame darbui, nustojo degtin vartoti net altarista, nes ir jis veikliai sitrauk bendr uždavin drauge su vikaru ir Kaniava.

Ta iau du nauji, vienas po antro besikei i klebonai su dvasios pakilimu prad t darb pasisteng sužlugdyti: jiedu, ypa pirmasis naujas klebonas, užsimoyo parapijos komitet bažny iai statyti pašalinti iš pareig . Kadangi Kaniava lengvai nepasidav , naujasis klebonas j apšauk bažny ios priešu, ciciliku. Paruošiamiesiems statybos darbams sustojus, Vincas Kaniava grieb si skaityti knygas, kurias jam buvo palik s gerasis klebonas-asketas, nes «mokslas galingesnis už alkol , gali j atsverti». Bet, kai nuo alkoholio mir altarista, kur naujasis klebonas buvo nušalin s nuo bažnytini pareig ir tuo past m j s desperacij , pasidav ir Kaniava, atiduodamas klebonui savo galiojimus ir bankin s skaitos knygut .

Pasiilgus didelio darbo, kuris užimt jo j g pertekli (nes sau šeimos Kaniava vis nesusilauk), j vals ius išrinko savo viršai iu. Tai pastebimai atneš gyvyb s visam vals iui. Bet tai nepatiko aukštesnei rus administracijai. Ji prad jo trukdyti naujojo viršai io veikl , o šis vis dažniau m lankyti smukl . Pirmajam trime iui besibaigiant, vals iaus kininkai vis dažniau «matydavo Taut Kaniav raudon , užpiltomis akimis, kreivuliuojant keliu namo. Ir nusistat jo kitai trejenai neberinkti. Savo 'služb ' Kaniava baig girtu skandalu. Jis mai, kaip iš debes , pareikalavo iš žemie i viršininko, kad šis eilinis protokolas b t vals iaus knygas rašytas žemaitiškai»³⁷.

³⁶ Vaižgant as, *Rinktiniai raštai*, I t., Vilnius 1957, 273 psl.

³⁷ Ten pat, 383 psl.

Šituo epizodu Vaižgantas savo apysak užbaigia, duodamas suprasti, kad Vincas Kaniava taps alkoholiku, ankstyvu karšiu ir Krampliausk (buvusi Kaniavos samdini) atliekamame kambarlyje. Dėl to liūdnas rašytojas priežasties ieško kaimietiško gyvenimo liūne, nors iš tikrųjų dėl Kaniavos, vieno energingiausių žemaičių kininko žlugimo daugiausia kaltas tenka dviejopiems veiksniams: aklos gamtos kaprizams, kurie pašykšt jo anam vyrui šeimos prieauginio, ir parapijos kunigams, nes vieni jaunu kininką, per jautrą alkoholiui, pratino vaišintis ir gerti, o antri jam atmetė klebono asketo sumanyt didelį visuomeninį darbą — bažnyčios statymą, kuris būtų galįs atitraukti Vincą nuo girtuokliavimo.

Už *Žemaičių Robinzon* tamsesnį yra *Nebylio* apysaka. Ji tamsiausia ir viena originaliausia. Jos veiksmo schema panaši *Rimus ir Nerimus*, tik jo eiga dėsniškai atbulai. Kai *Rimus ir Nerimus* apysakaitė senį kaimyną neapykant karas nukreipia susitaikinimui, tai *Nebylio* apysakoje, kuri Vaižgantas vadina romanu, du jauni kaimynai ir geriausi draugai, Jonas Butkys ir Kazys Šnerva nuo kario vidurio pasuka mirtiną prieš kryptimi. Tai prasidėjo tuo dienu, kada abu draugai buvo nuvykę piršliais antrą parapiją pas Kepelį ir jį dukrą Anelę, kuri buvo užsimojusi vesti Kazys.

Nors Kepelaitis sutiko tekėti už Kazio, tačiau jai labiau patiko šio draugas — piršlys Jonas Butkys, kurio širdis iš karto taip pat palinko Anelę. Jai tapus Kazio žmona ir Butki kaimyne tik per gatvės kelią, Jonas pajuto vis didį jai traukiant Anelę, kuri taip pat nebuvo abejinga savo kaimyniui, bet gana vis savo vyrui Kaziumi. Dėl to pradėjo kentėti visi trys. Matydamas, kad jam nesiseka kovoti prieš augantį geismą, Jonas pradėjo manyti, kad jis apsidrovelnias. Todėl jis nuvyko tolimą parapiją pas vieną seną kunigą atlikti išpažinties ir gauti jo patarimą. Iš to kunigo grįžęs Jonas ne tik nebeužeidavo pas Šnervus, bet nepažvelgdavo Anelės pusę per keletą mėnesių. Dėl to taip pat kentėjo Kazys su Anele, jau nekalbant apie Joną. Tik Vėlyk rytą, kada Butki ir Šnerv beveik visi namiškiai buvo išvykę parapijos bažnyčią Kristaus prisiklimo iškilmei, Jonas nebesusilaikė, pažvelgęs pasirodžiusi kieme Anelę, puolęs į lygą apkvaišęs ir kaniškai su ja nusidėjo per patį bažnyčios varpą skambį jį prisiklimui.

Atsikvošė dama iš nuopulio svaigulio, Anelė susirgo, o Jonas galvotrūkiais išvažiavo tolimą jį kunigą, kuris jam buvo pataręs per išpažintį net nepažvelgti Anelę. Šį kartą nebetekęs vilties nugalėti savo geismą, Jonas, nieko nepadaręs ir nelaimį svertur, sugrįžo namon priblokštas. Tačiau pamažu atsigavęs, jis mąstytikinti, kad jam nebe manoma gyventi, nesantykiavęs su Kazio

Anelė. Apie j nuolat galvodamas, Jonas «ilg jos, vargo, sviro anon pus n, ir velnias talkininkas vis tampriau jo stv r s, kol kv p jam tvirt pasiryžim — pašalinti kli t, Aneljos vyr , ir pasiimti j sau. Pasiklausti, k ant tatai pasakyt Anelja, jam nepar jo galvon »³⁸.

Katastrof pagreitino Kazys. Kad ir atleid s savo žmonai svetmoteryst , jis nenustojo kent ti. Tod l vien ryt jis pasi l Jonui važiuoti drauge miest ir ten visk išsiaiškinti. Jonas sutiko. Kai jiedu tyl dami vienuose ratuose atvažiavo laukus, vadinamus pempyne, kur jiedu vaikai niekada nebuvo išard jokio pemp s lizdelio, Jonas pamat Kazio ratuose ilg gelžgal ir pagalvojo, kad Kazys j ruošias užmušti.

« Tad, nieko nelaukdamas, pats kaptel jo gelž . Kazys nesp jo n išsitiesti, kaip Jonas iš viso jauno vyriško vieko pyl jam gelžim per pakauš . Pakako. Ištriško kraujai ir smegenys. Jonas krauju gerte pasig r [...] skalb negyvam draugui galv tol, kol, nerv atakai pasibaigus, pati ranka nuleipo.

Tik dabar išvydo, k padar s, — rašo toliau Vaižgantas. — Pasiži r jo, pasiži r jo, kuo jis pavert savo draug , ir j pa m neapsakomas pasibjaur jimas savo darbu. Jis m iš visos kr tin s r kti kaip jautis, užuod s krauj ; draskyti nuo sav s sukruvintus drabužius, rautis nuo galvos plaukus ir b gte b gti nuo tos vietos balyn »³⁹.

Apie š tragišk vyk sužinojusi, Jono motina ir Kazio geroji « d dien » mir apopleksija, Kazio Anel iš jo iš proto, o žudikas Jonas Butkys buvo teismo nubaustas sunkiesiems darbams Sibir iki gyvos galvos. Baigiant apysak šitokia katastrofa, savaime peršasi klausimas : ar lietuvi literat roje yra kitas toks rašytojas, kuris b t parod s seksualin s aistros toki galyb bei jos tokias tamsias pasekmes, kokias atskleid Vaižgantas *Nebylio* apysakoje?

Nors rašytojas baigia savo k rin posakiau: «Kartais ir be velnio velniškai padaroma», ta iau jis galvoja apie velni , nes *Nebylio* drama yra ne tik gaivalin -fizin , bet ir moralin -dvasin . Juk joje ne tik buvo svetmoteriauta ir nužudytas nekaltas žmogus, bet pirmiau dar buvo išduota draugyst ir meil , kuri Jonas su Kaziu jaut gerajai d dienei, viso Puzioni kaimo gerbiamai, šviesiai ir maloniai Jono motutei Butkienei, kai abu mažu vaiku drauge s d davo ant jos keli . Kaip gi Kazio ir Jono kruvinoje dramoje

³⁸ Ten pat, 249 psl.

³⁹ Ten pat, 254-55 psl.

tematyti gamtos gaivalo klastas, jei gražiausi daigai išsivystė klaikiai piktas pasekmes?

Juk Jono ir Kazio šurprios katastrofos pirmąją prižadinti buvo j abiejų meil gerajai d dienei. Per trisdešimt metų tie du vyrai nebuvo pajutę reikalo pagalvoti apie vestuves, arba bent gaivališkai pasiausti su savo kaimo merginomis. Jiems abiemis užtekdavo nekaltos meilės d dienei, nes ji, — rašo Vaižgantas — «toks pat moteriškas idealas, o gangreit ir visokeriopas, buvo Kaziu Šnervai, vienatiniam ir ištikimam Jono draugui. Gerb ir myl jo jis abudu Butkiu ir pats neišman, ar Jon už tai, kad taip labai m go ir myl jo jo motut, ar d dien d l to, kad ji buvo jo draugo motut »⁴⁰.

Susenusi t v paragintas vesti, Kazys nežinojo, kaip pasielgti, arba kur rasti toki ideali moterišk, kaip Jono motut vadina D diene. Savo kaime jis nematė n vienos, kuri nors iš tolo būtų buvusi panaši D dien. Bet per atlaidus kitos parapijos bažnyčioje prieš mišias Kazys staiga išvydo mergaitę, kurią j nustebino, nes «veidu, peiliais, visu savo stogu, net eigastim atmin D dien »⁴¹. Šituo atradimu jis pasigyrė Jonui bei jo motutei ir pagaliau, kad ir abejodamas d l nežinomos mergaitės kilmės, jis nutarė nuvažiuoti pas ją piršliais. Nuo šitos piršlyb dienos ir prasidėjo draugų varžybų nelaimė, nes Anelė, kuri buvo panaši j dviejų mylim D dien, labai patiko abiem, Jonui ir Kaziu.

Tik Anei jau per pirmąją piršlyb pokalbį Jonas buvo arčiau prie širdies, nors ji ištekėjo už Kazio kaimynystėje. Šitaip dviejų draugų bendra graži ir šviesi meilė D dienei kaip moterišk s idealui tapo prižadinti j tamsaus pavyduliavimo bei aistr tragedijai, kurioje buvo išduotas bei sutriptytas anas nekaltas jausmas. Kaip be velnio pagalbos išaiškinti ano g rios išvirtim klaikiaus pikt? Šito, matyt, kitaip nepaj g išaiškinti n pozityvist aukl tintis Vaižgantas. Gal kaip tik d l to *Nebylio* tamsi apysaka skamba galinga bei paslaptinga gaida, kuri apie aistr klastę bei galybę pasako daugiau negu rašytojo žodžiai.

Taigi, peržvelgus stambiuosius Vaižganto k rinius « šviesumo » bei « tamsumo » atžvilgiu, pasirodo, kad tik *Pragiedruli* epopėja tegalima laikyti optimistine arba šviesia, nes joje asmeninės bei visuomeninės nelaimės arba d mes perveria lietuvi demokratinės visuomenės pasiekti nebesunaikinami rezultatai ir b sim politini laimėjim viltys. Kituose raštuose, kuriuose Vaižganto veik jai pasirodo

⁴⁰ Ten pat, 189 psl.

⁴¹ Ten pat, 202 psl.

visuomeniškai neveiklūs, arba nes moningi, ten šviesi spalv b na nedaug, arba jas nustelbia afektiniai ir moraliniai šeš liai bei d - m s. Tokie « aptem » ir « tams s » pasirodo visi tie k riniai, kuriuos J. Tumas yra paraš s po 1918-1920 met šviesios virš n s.

Jei žvelgtume ne ištisus k rinius, bet j didesnes ar mažes nes dalis, tur tume pasakyti, kad šalia visuomeninio darbo Vaižgant optimistiškai nuteikia tie epizodai, kuriuose vaizduojami fiziniai arba žem s kio darbai, kad ir kaip sunk s jie beb t , arba kuriuose atsiskleidžia veik j malon s santykiai su Lietuvos vairiu gamto-vaizdžiu. Bet Vaižgantas savo skaitytoj nuveda li des bei tams , kai jis vaizduoja pavieni asmen , dažniausiai kaimie i dali , daugiau ar mažiau pareinan i nuo j nerangumo, pasyvaus r gimo, išdavyst s, arba nuo tamsi aistr galyb s.

Kad ir b damas ne kart « tamsus » bei « apsiniauk s » ištisuose k riniuose, arba j epizoduose, m s rašytojas n ra iš prigimties pesimistas, nes jis neneigia nei gyvenimo, nei apskritai tikrov s prasm s. Kad ir kaip sunki bei tamsi pasirodo gyvenimo dalia, Vaižganto kaimie iai j vis tiek priima kaip teigiamyb arba vertyb , d l kurios reikia ir verta gyventi. Išimt iš tos taisykl s tesudaro tik *Pragiedruli* Ona Knistautait . Tuo tarpu, nors kit veik j gyvenimas kartais taip aptemsta, kad nebematyti jame prasm s, ži rint racionaliai, jie savyje vis tiek nenustoja tik ti g riu, kuris atsrovena iš kažin kur toliau, iš anapus regimosios ap iuopiamyb s, nes jie yra daugiau ar mažiau s moningi krikš ioniškos dorov s ugdytiniai, katalik kunigo Tumo Vaižganto dvasiniai vaikai. Nors jie krikš ionyb s nepropaguoja, ta iau savo nesud tingu gyvenimu jie krikš ioniškos dorov s tiesas paliudija. Tai priežastis, d l kurios net « tams s » Vaižganto k riniai n ra paskend neviltyje. Jie teigia ir ties ir g r .

Vaizdavimo b do ar ba stil iaus kl ausimas

Perži r jus kun. Tumo Vaižganto svarbiuosius k rinius šviesos-tamsos atžvilgiu, kyla klausimas, kokiam literat riniam arba meniniam stiliui jie priskirtini. Kas jis pats — romantikas, realistas, ar barokinis rašytojas? J. Ambrazevi ius buvo link s Vaižgant pavadinti barokiniu rašytoju, nes jame susitinka realizmas, išried j s iš renesanso, su romantizmu, kurio pagrinduose gl di gotika⁴². Iš tikr j baroko vardas gal geriausiai charakterizuot Vaižgant ;

⁴² J. Ambrazevi ius, Vaižgantas, 185 psl.

tik, deja, šis terminas lietuvi literat roje n ra prigij s, o meno istorijoje jis tetaikomas XVII amž. architektos menui, kada dailiojoje literat roje vyravo vadinamieji klasikiniai, pseudoklasikiniai ir pastoraliniai stiliai.

Antra vertus, mums ia r pi ne stilius siaur ja prasme, bet tas tikrov s vaizdavimo b das, kuris išreiškia autoriaus pasaul jaut . Šituo klausimu, deja, tarp meno teoretik n ra vieningos nuomon s. Kai turima galvoje vaizduojam j men (tapyb , skulpt r) neretai kalbama ir rašoma apie du kraštutinius priešpriešinius stilius arba vaizdavimo b dus, vadinamus impresionizmu ir ekspresionizmu. Bet šie patys stiliai dailiojoje literat roje dažniau pavadinami realizmu ir romantizmu negu impresionizmu ir ekspresionizmu. Kadangi ši termin nevartojo pats Vaižgantas, kuris mums ia r pi, bus ir ia tiksliau pastar j termin atsakyti klausiant, kas buvo Tumas kaip vaizduotojas.

Kadangi jis pats save laik romantiku, nors ir praktišku romantiku, tod l primiausia reikia ži r ti, kokie yra tie vaizdavimo arba stiliaus bruožai, kurie atskleidžia Vaižganto romantin pasaul jaut . Ar šitie bruožai vyrauja jo k ryboje, ar j n ra nustelb tokie elementai, kurie išreiškia realistin pasaul jaut ?

Nukreipdami žvilgsn tuos Europos rašytojus, kurie yra dav savo vard romantiniam stiliui arba vaizdavimo b dui, nesunkiai pastebime, kad j vaizduojamoji tikrov n ra kasdieniška šiandiena, nes ji atskleidžia retenybes bei galimybes, sunkiai tikimus bei sivaizduojamus atvejus, beveik išimtis. Tod l j k riniuose matyti retos temos ir problemos, individualistiniai herojai, netelpantieji savojoje visuomen je, j nepaprastos emocijos bei aistros, atsiskleidžian ios retose situacijose. Kaip tok tipiškai romantin k rin ia b t galima nurodyti Ad. Mickevi iaus *Konrado Valenrodo* poem . Joje iš tikro viskas yra reta, m s laik žmogui tiek sunkiai be tikima, kad pats poetas veiksmo aplinkybes savo poemoje yra nuk l s toli istorin praeit , apsupt vairi legend .

Tuo tarpu Tumas Vaižgantas savo k rini tikimui pasiekti n nemano šauktis legendin s praeities. K jis vaizduoja, beveik viskas yra jo dabartis, kuri autorius gerai pažino pats, arba apie kuri buvo patyr s vaikyst s ir jaunyst s metais iš vari liudytoj pasakojim . Dažniausiai jo paties pažintoje kaimie i gyvenimo tikrov je vietos legendoms n ra. O kai *Pragiedruli* pabaigoje pasirodo padavimas apie paskendus Alaušo varp , tai ši legenda visam k riniui t ra beveik nereikalinga puošmena, nes ne j remiasi epop jos sudedamosios dalys. Ji ten atrodo lyg taškas po pabaigto sakinio. Tašku sakinio prasm nesiremia, bet jis t prasm užbaigia. Šitoki rol teturi *Pragiedruliuose* Alaušo varpo legenda :

ji išryškina k rinio id j — lietuvi tautos kult rini pastang svor , vert ir grož .

Bet jeigu Vaižgantas rado reikal nelegendinio k rinio antros dalies (*Vaduv krašto*) pabaigoje prisegti legend id jai išrykinti, tai reiškia, kad nelegendin s tikrov s vaizdai vedam j mint buvo per daug užgož j anks iau, lyg pasl pdami j tarp spalving detali . Bet šitoks elgesys liudija, kad Tumas Vaižgantas *Pragiedruliuose* yra daugiau realistas negu romantikas : jis savo m gstamos kasdienin s tikrov s vaizdams dav tiek vietos, kad vedamoji mintis tarp j lyg paskendo. Tod l skaitytojas j turi pats susirasti. Tuo tarpu romantikas savo id j pats lyg pakiša, nes jam jo vedamoji mintis yra tokia brangi, kad jai palenkia ap iuopiamos tikrov s vaizdus, atsisakydamas detali .

Vaižgantas elgiasi priešingai, nors ir neatsisakydamas visai romantišk bruož . Sakysime, jis n ra id j k r jas, ta iau vis d lto jis m gsta retas id jas romantik pavyzdžiu. Antai, jo stambiausiame k rinyje *Pragiedruliai*, tuose vaizduose kovos d l kult ros pirm j plan iškyla lietuvi pasipriešinimas prieš spaudos draudim , prieš t Ruš imperijos užkraut Lietuvai slogut , kokio XIX amžiuje n seniau n ra buv Europoje ir gal net visame pasauly. Tai labai reta id ja pagal romantik skon . Ta iau Vaižgantas š išimtin atvej vaizduoja kaip daugelio lietuvi kasdienyb , susipynusi su daugelio žmoni vairiais darbais, kuri vieni tik labai iš tolo tepalie ia kov d l laisv s lietuviškai spaudai. Šitaip kartais tampa nebeaišku, kas *Pragiedruli* autoriui svarbiau : ar Rusijos užsl gto slogu io — spaudos uždraudimo — nusikratymas, ar vaizdai gyvenimo ir darb t asmen , kurie su anuo retu (arba išimtinu) atveju susilie ia.

Panaš id jos « pasl pim » sutinkame, besig r dami kitu žymiu Vaižganto k riniu *D d s ir d dien s*. Šios apysakos pradžioje autorius sp ja, kad jis rašys ne apie santykius tarp vaik ir j t v artimiausi gimini , bet apie « tam tikr socialin vienet » baudžiavin je ir pobaudžiavin je šeimoje, apie beteis t vo brol ir t vo brolio žmon bei apie t dviej asmen sunki dali juos priglaudusiose šeimose. Vaižgantas taip pat pastebi, kad pakitusiomis laisvos Lietuvos s lygomis neb ra toki li dn santyki , apie kokius jis kalba *D d se ir d dien se*, bet j buvo anks iau — baudžiovos laikais ir netrukus po baudžiovos panaikinimo. Atseit, Vaižganto vaizduojami d dži ir d dieni santykiai su jiems gimininingomis šeimomis buvo ekonominis-socialinis produktas, an laik sunkaus gyvenimo li dna išdava. Tai buvo ano beteisio gyvenimo taisykl .

Bet vaizduoti santykius, pareinan ius nuo ekonomini bei socialini priežas i , reiškia taip pat vaizduoti aplink . O tai n ra roman-

tiku užmojus. Tai realistini ir nat ralistini rašytoj siekimai, koki ne kart prieš akis yra tur j H. de Balzac ir E. Zola, arba net ir m s Žemait -Žymantien . Gal tod l ne vienas kritikas žmoni santykius, atskleidžiamus *D d se ir d dien se*, ži ri kaip gyvai atvaizduot lietuviško kaimo socialin tikrov netolimoje praeityje. Šitaip sutikdami ši Vaižganto apysak , jie nepastebi, kad po šiais pilkais kaimietiško gyvenimo vaizdais yra pasl pta kažin kas svarbesnio, b tent romantin id ja apie jaunyst s meil s išdavim bei jo v lesnes pasekmes buvusiems partneriams. Tik Vaižgantas šitos savo id jos nepabr žia. Tikras romantikas šitaip nesieltg . Jis ši visažmogišk id j iškelt lyg žvaigžd ir jokiū b du neleist jos užgož ti kasdieniškiems kaimo gyvenimo vaizdams taip, tartum Šiuokšt Mykolo ir Severijos Pukštait s-Geišien s gyvenimas teb t buv s etnografiškai socialinis faktas be gilesni moralini priežas i . Bet iš tikr j *D des ir d dienes* iš etnografini senien iškelia kaip tik anos moralin s priežastys — ana romantin id ja apie jaunyst s meil s išdavim . Ji yra tartum ta rugiagl , kuri visam rugi laukui suteikia gyvos žydros šviesos, sugiminiuodama j su dangaus m lyne, nors apysakos autorius taip žavisi savo kaimo rugiais, kad an žydr j žiedel beveik užmiršta ir palieka susirasti praeinan iam skaitytojui.

Kaip ia *D d se ir d dien se* panašiai Vaižgantas pasielgia ir *Nebylio* apysakoje. Joje taip pat reta romantin id ja — draugyst s ir meil s tapimas praž timi visiems an jausm partneriams — yra lyg pasl pta tarp etnografišk kaimietiško gyvenimo vaizd . Panaši išvad tekt padaryti ir apie *Rim ir Nerim* apysak . Taigi, savo id jas lyg apvilkdamas labai matoma kasdienine miline, Vaižgantas atrodo labiau realistas negu romantikas.

Taip pat nedaug romantikos tegalima pasteb ti Vaižganto heroj santykiuose su visuomene. Jis gal ia labiausiai nutol s nuo tikr romantik , kuri pagrindiniai herojai b na individualistai, didesni ar mažesni tokie žmon s, kurie savojoje visuomen je netelpa. Negal dami su ja susiderinti, vieni m gina visuomen reformuoti, arba prieš j kovoja. Kiti, nematydami galimybi inertinei visuomenei pakeisti, nusigr žia nuo jos, užsidarydami savo asmenini interes sferoje. Vaižganto k rini herojai šitoki individualistini nuotaik neturi. Tiesa, jie atvaizduoti kaip individual s žmon s, bet rašytojas juose dažnai labiau pabr žia kiekyb negu kokyb . Tie jo herojai, J. Ambrazevi iaus palyginimu, yra visa galva pakil aukš iau kit , tartum aukštosios pušys kit puš miške⁴³.

⁴³ Ten pat, 163 psl.

Šitokie Vaižganto žmonės dažniausiai neturi jokio noro pabgti iš visuomenės arba su visuomene kovoti. Priešingai, Vaižganto herojai reikalingi visuomenės, nes joje dirbdami, jie tampa pilnutinesniais žmonėmis, kurie santykiuose su sava visuomene suranda net savo gyvenimo prasmę. Šitoks yra *Pragiedruli* daktaras Gintautas. Baigęs puikiai medicinos mokslus rusų universitete ir ten paliktas asistentu, jis būtų galįs padaryti gerą karjerą. Tačiau jis paliko asistento vietą ir sugrįžo Žemaičius, kad galėtų dirbti tarp savų žmonių, keldamas jų kultūrinį lygį. Daugiau ar mažiau šitokie nuotaikai atstovauja taip pat kiti žymūs *Pragiedruli* veikėjai — Darata Vidmantaitė, kunigas Vizgirda, Napalys Šešiavilkis, Aleksis Taučius, Jokūbas Niaura ir kiti.

Šitai pa vaizduojamuose veikijuose, be abejo, atsiliepia paties Tumo Vaižganto kaip lietuvių tautinio atgimimo kovotojo smon ir lietuvių tautinio romantizmo taka. Tačiau nėra be reikšmės taip pat jo kaip kunigo-mokytojo pastebėjimai, iš kurių jis žinojo, kad, atsiskirdamas nuo savo visuomenės, žmogus dažnai genda. Todėl jo kūriniuose veikėjai, kurie dėl vienoki ar kitoki priežasties ne sujungia aktyviai visuomeninio gyvenimo pažangą, vieni pamažu sunyksta (šitokia dalia ištinka Vinc Kaniav *Žemaičiai Robinzone*), o kiti visai žsta tamsi aistrų smaguose (toks Jono Butkio ir jo draug likimas *Nebylyje*). Todėl *Šeimos vėži* mokytojas Karazija naujį Normantą gelbsti nuo lenkaitės Klimkos erotini pinkliu, nukreipdamas tą vyrą visuomenin darbą.

Tačiau tarp Vaižganto herojų yra dvi išimtys, du vyrai, kuriuos galima pavadinti romantiškais atsiskyrėliais. Tai *Pragiedruli* (*Vaduv krašto*) gamtos milžinas Valeras Kukulis-Burzdulis ir *D dži ir d dieni* artojas Mykolas Šiukšta. Pirmasis — Valeras, Juodžio kelmo žynys, paskutinis Lietuvos stambeldys yra vienišas miško gyventojas, kuris aplinkinė gamtos padarus labiau gerbia negu žmones. Antrasis, Šiukšt Mykolas — tai lietuvių patriarchalinės kultūros atsiskyrėlis, kuriam atsidavimas Dievo valiai, artojaus darbui ir šito darbo bendrams-jaujams sudarą gyvenimo prasmę. Šiais dviem herojais Vaižgantas aiškiai susisiečia su romantikais, kai tuo tarpu kitą savo veikų gyvenimu pabrąždamas visuomenės reikšmę, rašytojas galėtų būti priskirtas prie klasikų ir realistų.

Pažvelgus Vaižgantų ir jo herojų santykius su gamta, vėl negalima jo statyti nei romantizmo, nei realizmo, nes jis lyg pasidalina tarp šių dviejų stilių. Kad jo kūriniuose veikėjai męsta gamtą, yra peizažinė gamtą, nėra nieko nuostabaus, nes ir pats Vaižgantas juk yra prisipažinęs, kad svedasiški Aukštaičiai švelnus ir vairus gamtovaizdis yra prisidėjęs prie jo sielos suformavimo. Tai pei-

zažin s gamtos meil , *Vaduv krašte* kartais pasireiškianti mistine nuotaika, yra neabejotinis romantikos bruožas. Juo Vaižgantas labiausiai buvo suartėjęs su gamtos jausmo išradėjais romantikais ir taip pat su mūsų siškiu pirmuoju tikru poetu K. Donelaiu.

Tačiau reikia pasakyti, kad Vaižganto kūryboje nemažai vaidmenų atlieka biologinė gamta arba jos slaptosios vitalinės jėgos, su kuriomis Vaižgantas dažnai veikia yra labiau susietas negu su regimais gamtovaizdžio elementais. Vėsdamas paralelų tarp gamtos ir žmonių, mūsų rašytojas mąsta pabrėžti biologinį gaivalą kaip galingą tamsiąją jėgą, kuri dažnai klaidina ir pavergia žmones, sunaikindama jų asmenybes. Meilės jausmas, greit ir nejuokiomis išvirstantis seksualinis aistras, persekioja net šviesiausius Vaižganto veikėjus. Antai, *Pragiedruli* simpatizingasis veikslis Napalys taip susipainioja savo erotinėje nuotaikoje, simylėjas Darat, kad nebedrįsta užteiti net savo tėvų namus. Tik jo motinos užjaušiantieji meilingi žodžiai padeda jam atsipeikėti iš seksualinio tvaiko. Tokios pat rėšios svaigulys apninka *B dži ir d dienį* Severij, nes biologinį gaivalą joje sužadina savo glamonis faunas Rapolas Geiš. Šito svaigulio takoje simpatingoji Severija ir ryžtasi išduoti savo tikrą šviesiąją meilę Mykoliukui Šiukštai.

Kitiems erotinėms meilės aistros apstėms Vaižgantas veikėjams sekasi dar blogiau. Antai, *Pragiedruli* darbšioji daktaro Gintauto šeimininkė Ona Knistautaitė, pavyduliaudama Daratai dėl Gintauto, ne tik kvailai duoda tuodu šviesius asmenis rusų policijai, bet ir pati, išsigandusi savo aklumo, pagaliau pasikaria. *Nebylyje* Jono Butkio aistra pasiekia tokią galybę, kad, nebe stengdamas su ja bekovoti, jis pradeda svetmoteriauti su geriausio savo draugo žmona ir pagaliau ją nužudo.

Šit tamsi aistras kaltininke Vaižgantas laiko biologinę gamtą. Tai ji esanti dvasinio žmogaus žlugdytoja, didžioji žmonių demoralizatorė oportuniste. Gal būt siekdamas savo tautiečius spinti nuo jos klastos, rašytojas parodo biologinę gamtos tokius « kaprizus » kaip nevaisingumą šeimoje. Jis ir prisideda prie sužlugdymo tokio pozityvaus vyro, kaip *Žemai Robinzone* Vinco Kaniavos, kuris nukrypsta tamsi daiktin aistras, alkoholizmą.

Tačiau pamigimas vaizduoti biologines ir daiktines aistras su jų katastrofinėmis pasekmėmis neabejotinai byloja, kad Vaižgantas — realistas. Tai dar labiau matyti prisiminus, kad mūsų rašytojok riniuose nesutinkame nė vieno atvejo, kur pasirodytų vyraujanti intelektu alin (pavyzdžiui, pažinimo), arba morališkai politin (pavyzdžiui, laisvės) aistra, kokias mįgdavo tradicinio romantizmo atstovai. Šitos aukštesniosios sferos aistros Vaižganto pasaul jautai buvo svetimos, arba joms išreikšti jis nerado priemonių. Todėl šalia

biologini jo k ryboje aiškai matyti daiktin s aistros : šykštumas (Benedikto Šešiavilkio *Pragiedruliuose*), godumo ir pavydo (Vidario *Pragiedruliuose*), alkoholizmo (Gusio Virbalo *Pragiedruliuose*).

Nors vaizduojamos daiktin s ir biologin s aistros atskleidžia Vaižganto realistinius polinkius bei pomgius, tačiau j vaizdai nepanardina jo visos k rybos pesimistin tams d l to, kad tarp j neretai pasitaiko viena šviesi aistra arba šviesus stiprus jausmas — darbo arba veiklos jausmas. Darbas — tai Vaižganto priemon pavaizduoti jo herojams realistiškai; bet drauge tas pats darbas kiui ir kult rai yra doryb , iškelianti Vaižganto herojus švies žmoniškum . Antai, d l savo šykštumo *Pragiedruli* Benediktas Šešiavilkis tur t b ti šlykštus. Bet jis tokiu neatrodo, nes jis turi savyje išvyst s didel veiklos aistr , kuri jis realizuoja su didel mis pastangomis ir rizika. Arba kas b t iš Šiuokšt d d s Mykolo (*D d se ir d dien se*), jeigu jis aistringai nem gt sunkaus lauk artojaus darbo! Tik darbo meil , išaugusi iki aistros, išugd pastumd l Mykoliuk iki šviesaus, didingo, nors ir šiuokštoko, darbininko, kurio vaizdas darbe buvo tap s švento Izidoriaus simboliu. *Pragiedruliai* švies s, nes ten temptai vedama kova d l kin s, visuomenin s ir dorovin s kult ros.

Ir Vinco Kaniavos ried jimas alkoholizm bei sunykim *Žemai i Robinzone* skaitytoj nuteikt visai juodai, jeigu šalia šito jauno kininko nestov t jo samdinys, jaunas milžinas Ont Krampliauskis, kuris, išvyst s darbo meil , pamažu kyla kiškai ir sociališkai, kad po kiek laiko paveld t smunkanio šeimininko Kaniavos k . Pats Vincas Kaniava taip pat nesusilaukt skaitytoj simpatijos bei užuojautos, jeigu jis b t buv s tinginys. Bet šis vyras m go kult rin veikl ir sunk fizin darb . Pasiryž s gražiai atstatyti nuominink nualint savo t v k , Vincas m si darbo su didele aistra. Jis ir Ont Krampliausk išmok dirbti, kirsdamas mišk savo naujo namo statybai. Apie tai Tumas Vaižgantas rašo :

«Iš pradži Ont ne gustame darbe raiv s, skund s jo sunkumu, buvo nerangus [...] Vincas dirbo, nieko nesakydamas d l sunkumo, o jis, kone ponaitis, paj g nemažiau. Ir Ont s niekur nesiuojo nei sakym jam nedavin jo (...) Tik vis kviet s, kad jam pad t kirsti, pjauti, gen ti, nešti, krauti. Ont m jaustis tik vaikiu antrininku, kai Vincas buvo tikrasis vaikiu pirmininkas. Ontei nepadoru buvo atsilikin ti ar sustojus r žytis, dairytis ir po kelet minu i užpakal kasytis. Nei vienas, nei antras nenusižiovavo kaip apting arkliai. Nebuvo n laiko nuobodžiauti : abudu masino pasiim iuoti su galingu priešu ir dr siu atkakliu darbu, geru ištes jimu nugal ti j .

Taip Ont ir sitrauk sunk miško darb ir ko m si, tuoj buvo žymu. Pats Vincas dirbo kaip pasiut lis, kad tes t paskirtam rakui kirtim nuvalyti [...] Jam buvo gražu miškas skinti»⁴⁴.

Gal miško kirt jams ir nebuvo taip smagu, kaip ia vaizduoja Vaižgantas ; ta iau n ra jokios abejon s, kad darbo meile rašytojas iš vidaus nuskaidrina ne tik šituos du *Žemai i Robinzono* veik jus, bet ir kitus savo m gstatumus kerojus. Kuriam j nori suteikti pozityv broož , t m s rašytojas vaizduoja darbš iu arba kitaip (kult riškai) veikliu, nes darbas Vaižganto sampratoje yra žmogiškas statymas ir Dievo valios vykdymas («Savo prakaite valgysi duon »).

Keldamas žmog dvasiškai, morališkai, ekonomiškai, darbas yra geriausias vaistas prieš tamsias daiktines ir biologines aistras bei kitokias moralines negalias. Tod l *Pragiedruli* Gintautas priveda graf Šviestavi i beveik prie katastrofos, kad priverst t didžpon dirbti, nes tik prasingu darbu j tegalima išgydyti iš jo valios atrofijos. Šitai gelb damas didžpon gyvenimui, Gintantas j laimi lietuvi kovai d l kult ros. O tokiam gyvenime, kur n ra tempto darbo, velniai ima veisti savo vaikus. Tod l *Nebylio* apysakoje graži meil ir draugyst ž sta biologini aistr pinkl se. «Parsiduok darbo ar k rybos genijui, ir* b si apsaugotas nuo sav s, nuo savo aistr », — pataria Vaižgantas ⁴⁵.

Savo k riniuose dažnai aukštindamas darb , Vaižgantas susigiminiuoja su pirmuoju dideliu lietuvi poetu K Donelai iu, kuris savo *Met* poemoje m go vaizduoti kaimie i darb ir j vertino teigiamai. Ta abiej rašytoj panaši darbo samprata, tur b t, kyla iš to, kad jiedu abu buvo nuošird s krikš ionys ir drauge realistai. Ta iau jiedu abu netilpo tokiam tradiciniame realizme, koks išsivys- t Vakar Europoje kaip reakcija prieš romantizm . Šitos reakcijos tuš iai ieškotume Vaižganto k ryboje, nes jis, kaip sakyta, pats save laik savotišku romantiku. Ta iau romantišk j broož jo k ryboje mažiau negu realistišk j . Tarp j darbas yra realistiškiausias elementas, nes jis neigia šventiškas nuotaikas, iškeldamas prievol , kasdienyb , proz . Jo vaizdavimas — tai tikras, nefalsifikuotas realizmas.

Ta iau Vaižganto k ryboje realistinis darbas reiškia daugiau negu sunki kyri proz . Jis dažnai gyja džiaugsmo, išsivadavimo ar apskritai laim jimo prasm , koki retai kada tesutiksi tradicini realist raštuose. Antai, Žemait s-Žymantien s *Mar iojė* tvarkingoji

⁴⁴ Vaižgantas, *Rinktiniai taštai*, I t., 279 psl.

⁴⁵ Vaižgantas, *Rinktiniai raštai*, II t., 361 psl.

ir darbš ioji Katr Vingi šeimoje savo tri su nelaim jo nieko, kol gal gale pati žlugo (mir) anoje tvankioje apr kusi tingini aplinkoje. Vaižgantas aplinkos inertin s galios taip pat neneigia. Ta iau jo herojai savo darbu, ypa fiziniu darbu t aplink daugiau ar mažiau veikia. Antai, *D dži ir d dieni* Severija, kuri už meil s išdavim jaunyst je turi v liau atkent ti, sunkiai dirbdama svetimuose Dovydo Geiš s namuose, po vyro Rapolo mirties tesusvyruoja tik trump laik , kad v l sugr žt savo prastin darbo b sen , pavirsdama « kininko ašvieniu, kantriu, nieko sau nereikalaujan iu, vien Diev tepaž stan iu, su juo teintymaujan iu»⁴⁶. Bet ar šis nelinksmas stovis yra pralaim jimas? Juk anks iau Severija savo darbu buvo laim jusi pastog ir pragyvenim sau ir savo vyrui. Šiam mirus, Severijai paliko pastog ir dar prisid jo kantryb s doryb ir žvilgsnis amžinyb . Taigi dirban iam žmogui, pagal Vaižgant , n ra pralaim jimo, nes darbas — doryb , arba bent priemon dorybei laim ti ir per tai kult r ti.

Ta iau, antra vertus, darbas suprastas kaip vaistas, kaip laim jimas, arba kaip doryb netelpa tradicinio (arba kritinio) realizmo sampratoje. Tai reiškia darbo idealizavim , nes kasdieninio prakaito reiškinys (darbas) Vaižganto k ryboje tampa aukštesn s (moralin s) vertyb s neš ju. Tai byloja, kad tradicini realist ideologija Vaižgantui atrod per siaura, nors jo vaizdavimo b das beveik visur buvo ir pasiliko panašus tradicini realist vaizdavim . Gyvenimo ir darbo vaizdai, ypa Lietuvos kaimie i gyvenimo pradmens buvo tartum akmenys ir plytos Vaižganto realistiniuose statiniuose. Ta iau juose be akmen ir plyt , kuriais Vaižgantas, neretai šypsodamasis, grožisi ir m gaujasi, dar matyti švies s langai aukštesn tikrov , — id jas, moralines vertybes, transcendencij . Šit b ties pus , nors jušl mis neap iuopiam , Tumas Vaižgantas pripaž sta, išpaž sta ir liudija. Fizin ir biologin gamta, žmoni polinkiai, jausmai ir aistros, darbai ir tarpusavio santykiai, id jos, moralin s vertyb s, metafizin b tis ir jis pats sudaro sud ting tikrov , kuri Vaižganto k ryboje atsispindi nevienodai. D l tos vairios jo tikrov s ir d l jos vaizdavimo b do m s rašytojas ir vadintinas integraliniu realistu.

Ta iau šis realistas, kuris abiem kojom stovi žem je ir dažnai džiaugiasi jos grožiu, vis d lto ja n ra visiškai patenkintas, nes pastebi joje juoking tr kum ir net yd . Tod l jis nor t ši žemišk tikrov šiek tiek reformuoti pagal aukštesnes id jas bei išryškinti

---

⁴⁶ Ten pat, 114 psl.

tai, ko joje neužiuopia jokia juosl. Tai iau d l šitokio šiek tiek paviršutiniško noro keisti žemišk tikrov Tumas negali tapti romantiku. Kad jo k ryb b t galima pavadinti romantine, tur tume joje pajusti moralini, intelektualini ir metafizini jausm karšt. Tai iau Vaižganto veik jai šitokios r šies jausmais nedega ir nesikankina: j idealai dažniausiai sutelpa žemiškoje tikrov je, nes ir paties kuu. Tumo karštieji r pes iai dažnai b davo visuomeniniai, politiniai, moraliniai. Bet, svarbiausia, rašytojo, priemon s dvasinio karš io poskrydžiams išreikšti ir vaizduoti nebuvo tinkamos. Tiksliau tariant, jo kuriamoji vaizduot buvo per daug daiktin, prižišta prie žemišk didesni ar smulkesni konkretybi. D l to, tur b t, Vaižgantas m go vaizduoti etnografines apraiškas, šiek tiek šaržuotus faktus bei kitokias spalvingas smulkmenas, bet jam nesisek lyriniai apibendrinimai. Taigi, tikru romantiku jam neleido tapti jo kuriamosios vaizduot s trumpi poskrydžiai ar net j stoka. Jo daiktin vaizduot, b dama nepaj gi išvystyti dr si, pla i ir tolim skrydži sunkiai suvokiamas sritis, trukd jam išreikšti bei pavaizduoti intelektualini bei metafizini jausm karšt — «siekti tai, ko vyzdis nepasiekia, laužti tai, ko protas nepaj gia». Tod l Vaižgantas savo k rini veik jais dažniausiai pasirinkdavo kaimie ius ir tokius švie-suolius, kuri prigimtyje nebuvo veržlumo idealin bei dvasin tikrov .

Bet ta pati apkarpyt sparn vaizduot pad jo Vaižgantui kurti kasdienin s tikrov s spalvingus, lengvai šaržuotus vaizdus, kuriems gausios medžiagos teik autoriaus aštrus pastabumas bei didel gyvenimo patirtis. Tod l kun. J. Tumas kaip rašytojas vaizduotojas buvo iš esm s realistas, ne siauras doktrinierius, bet integralus realistas, kuris vairioje b tyje neneig nieko, kas yra ir gali b ti. Toje neapr piamoje tikrov je Vaižgantas geriausiai pažino Lietuvos kaim ir jo gyventojus. Vaizduodamas j gyvenim, jis ten mat li dn, rimt ir juoking reiškini, jis reg jo tamsos, šeš li ir šviesi pragiedruli, nors iš visos širdies link jo kuo daugiausia kult rin s bei dvasin s šviesos ir tod l nor jo b ti romantikas. Š vard savintis, gal b t, Vaižgant taip pat skatino jo subjektyvumas, nes tarp Lietuvos realist XX amž. pirmojoje pus je m s rašytojo vaizdavimas atrodo asmeniškiausias, jo paties patyrim suautentintas, jo gero šypsnio sugyventas. Bet, tesusitikdamas su ribota kuriam ja vaizduote, šis subjektyvumas nepaj g Vaižgante išvystyti romantiko, arba uždegti jame lyriko, palikdamas j epiko realistinuose laukuose, atvriuose integralinio realisto užmojams.